

ADATTÁR

MIKÓ ÁRPÁD

ADATOK HEKLER ANTAL PÁLYAKEZDÉSÉHEZ

LEVELEK HAMPEL JÓZSEFHEZ, LEGIFJ. SZÁSZ KÁROLYHOZ
ÉS KORONGHI LIPPICH ELEKHEZ (1904–1909)¹

Hekler Antal (1882–1940) középiskolai tanulmányait Budapesten végezte, a város első (1858-ban alapított) állami gimnáziumában, a „Pesti császári és királyi katolikus főgimnázium”-ban, vagyis a későbbi Berzsényi Dániel Gimnáziumban.² 1899-ben érettségizett, majd 1899 és 1903 között elvégezte a budapesti egyetemen a jogot. 1903-ban doktorált. Pályaválasztását apja – Hekler Elek (1849–1905) ügyvéd – igen erősen befolyásolta; öccse is jogot végzett, és később törvényszéki bíró lett. Bár apja nem bízott abban, hogy a klasszika archeológia, a művészettörténet megfelelő foglalkozás volna elsőszülött fia számára, 1901-ben mégis olaszországi, majd 1902-ben görögországi utazást biztosított neki, és támogatta – például könyvek vásárlásával is – az ókor klasszikus kultúrái iránt megnyilvánuló, egyre erősebb érdeklődését.³ Végül 1904-ben azt is lehetővé tette, hogy beiratkozzék a müncheni egyetemre abból a célból, hogy ott elvégezze a klasszika archeológiát és ledoktoráljon.⁴

Mindezt nagy vonalakban részben Hekler saját visszaemlékezéséből, részben kortársaitól eddig is lehetett tudni.⁵ Az alább ismertető levelek a tanulmányok müncheni szakaszát, illetve a budapesti pályakezdés egyes állomásait teszik jobban követhetővé, világosabbá. Sok kérdésre azonban nem adnak választ. Gimnáziumi tanárai között komoly tudósok voltak, kettő különösen nagy hatással volt rá: az irodalomtörténész Horváth Cyrill és a nyelvész Zolnai Gyula. Előbbi a középkori magyar nyelvű versek kiváló ismerője (ő készítette el máig érvényes kritikai kiadásukat),⁶ utóbbi a középkori magyar nyelv nagyhatású kutatója (híres, ma is nélkülözhetetlen műve az *Oklevélszótár*).⁷ Oroszlán Zoltán (1891–1971) – aki Heklerrel évtizedeken át szoros hivatali kapcsolatban állt – úgy emlékezett,

hogy ő maga emlegette gyakran e kiváló tanárokat. Feltehetően ők álltak kezdetben irodalmi, filozófiai műveltsége és humán érdeklődésének kibontakozása mögött. Riedl Frigyes és Beöthy Zsoltot említi még az irodalom –, de egyelőre nincsenek erre vonatkozóan részletesebb információink.⁸ Hekler először tárcákat kezdett írni, amelyek a *Magyar Közéletben* és a *Magyar Nemzetben* jelentek meg, Riedl és Beöthy ezekre figyelt fel.⁹ Hekler igen fiatalon került Riedl Frigyes (1856–1921) búv körébe,¹⁰ Láng Nándor megfogalmazása szerint atyai jó barátja volt.¹¹ Messze nem ismerjük a fiatal Hekler – ma úgy mondanánk – kapcsolati hálóját.

A görögországi úti élményeit megörökítő kötetet, amely 1903-ban jelent meg, a Platónt fordító, a görög irodalmat mélyen ismerő – amúgy Riedlrel jó barátságban lévő – Péterfy Jenő emlékének (1850–1899) ajánlotta.¹² Nem valószínű, hogy találkozott valaha személyesen Péterfyvel – tizenhét éves volt, még gimnazista, amikor Péterfy meghalt –, a műveit ismerte. A kapocs ismét Riedl Frigyes személye lehetett. Úgy tűnik fel, hogy Hekler nem a hivatalos hazai régészet vagy művészettörténet felől érkezett a klasszika archeológiához (onnét biztosan nem), hanem az irodalomtörténet felől, vagyis görögség- és antikélménye elsősorban a magyarországi irodalmi és filozófiai kultúrában gyökerezett. Oroszlán Zoltán Heklerről szóló nekrológiájában azt írta, hogy főleg Riedl Frigyes beszélte rá arra, hogy klasszika archeológiával foglalkozzék. Így azután a hazai művészettörténet-írás hivatalos helyeihez sem volt Heklernek köze: sem az Ipolyi-, Römer-féle kezdetekhez, sem a Pasteiner-tanszékhez. Furtwänglernél doktorált 1907-ben Münchenben, Hampel habilitálta 1911-ben a pesti egyetemen. Hekler tehát kívülről – és meglehetősen fiatalon, harminchat

évesen – érkezett a szakma intézményesülésének akkor egyik legfontosabb posztjára, a pesti egyetem művészettörténeti tanszékére. Sőt, hogy tovább vigyük a gondolatot: az Eötvös-collegiumhoz sem volt köze, ezen az erősen összetartó tudóskörön is kívül állt.¹³

Igen fontos volt viszont az a rokon kapcsolat, amely gróf Klebelsberg Kunóhoz (1875–1932) fűzte (Klebelsberg feleségének édesanyja Hekler-lány volt),¹⁴ egyrészt a klasszikus kultúra személyes felfedezése, másrészt a későbbi hivatali pályafutása szempontjából. Együtt utaztak 1902-ben Görögországba,¹⁵ ahol Hekler sorsa végleg eldőlt, olyan mélyen megérintették az antik művészet emlékei; a pályamódosításra maga Klebelsberg is biztatta.

Ami a hivatali pályafutást illeti, a rendkívül tehetséges Heklert a miniszterelnökség hivatali ranglétráján lassan előre araszoló Klebelsberg is segítette. Klebelsberg 1898-ban került a Miniszterelnökségre fizetés nélküli segédfogalmazóként, 1907-ben osztálytanácsos volt, és 1910-ig maradt ebben a hivatalban.¹⁶ Tisza István kormányában komoly pozíciókat töltött be: 1914-ben a Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium adminisztratív államtitkára, 1916-tól a Miniszterelnökség politikai államtitkára lett. Pályája egyre magasabbra ívelt. A Bethlen-kormányban előbb belügyminiszter, majd vallás- és közoktatásügyi miniszter lett (1922–1932). Ekkor épült ki a magyar kulturális élet Trianon utáni, új struktúrája, épp Klebelsberg miniszteri tevékenységének köszönhetően. Ebben a struktúrában Heklernek feladatok sora jutott.¹⁷ Erre azonban majd csak írásom vége felé szeretnék röviden kitérni.

Vegyük sorra először az új forrásokat. Hekler Antal 1905 őszén iratkozott be a müncheni egyetemre, ahol végül – amint eddig is tudtuk – Adolf Furtwängler tanítványa lett. Furtwängler azonban nem csupán a tehetsége miatt figyelt fel rögtön rá. Kapott ugyanis egy jó ajánlólevelet Budapestről, Hampel Józseftől (1849–1913), akit már régebről ismert. A Hampel-hagyatékban található ugyanis egy „elkószált” levél, amelyet első leltározója szerint Hekler Antal magának Pulszky Ferencnek írt volna 1904. december 12-én.¹⁸ Mivel Pulszky (1814–1897) ekkor már rég halott volt, a levél tetején pedig az igazi címzett feltüntette, hogy mikor válaszolt, ezt a Hampel Józsefnek szóló Hekler-levelek első ránk maradt – csak rossz helyre beosztott – darabjának kell tekintenünk. Ebben Hekler köszönetet mond a címzettnek azért, hogy ajánlást írt az ő érdekében Furtwänglernek. Méghozzá úgy, hogy korábban egyáltalán nem ismerte. Nyilvánvaló, hogy Hampelnél valaki közben járt Hekler érdekében, valaki, akiben Hampel megbízott. Sajnos egyelőre nem tudni, ki lehetett az, aki Hekler útját

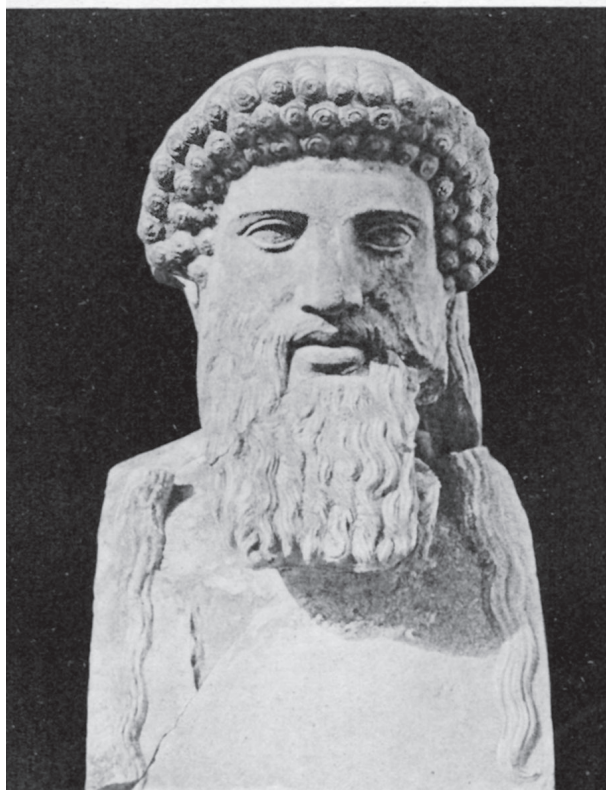
egyengette; ha a kérés csak szóban hangzott el, nem is fogjuk megtudni soha. Láng Nándor (1871–1952) Hekleréről írott nekrológiájában mindenesetre Riedl Frigyeszt nevezte meg, mint akitől a müncheni tanulmányok, konkrétan Adolf Furtwängler személyének ötlete származott.¹⁹ Arról, hogy Hekler müncheni éveiben milyen szoros kapcsolatban állt Hampellel, sem Láng Nándor, sem Oroszlán Zoltán nem írt.

Heklernek Hampel 1905. január 9-én válaszolt, vagyis majdnem egy hónap múlva, s rá postafordultával érkezett az újabb levél, amely 1905. január 14-én kelt Münchenben.²⁰ Ebben Hekler ismét hálálkodott, és Furtwängler tudós egyéniségének lelkesítő hatását hangsúlyozta. Furtwängler a pergamoni ásatásokon frissen előkerült, Alkamenés-feliratos herma felvetette tudományos kérdés kidolgozását bízta rá, feltehetően ujjgyakorlatként, bemelegítésként. Maga Furtwängler is sokat foglalkozott korábban az ún. Alkamenés-kérdéssel. Hekler beszámolt még az 1905 tavaszán várható görögországi (Orchomenos, Amyklai) és kisázsiai (Aphrodisias) ásatásokról, valamint a müncheni Glyptothek új szerzeményéről, egy Nemesis-szoborról. Furtwängler ekkor a Glyptothekben bemutatott aiginai oromcsoportok új felállításával foglalkozott, valamint a vázáról szóló monográfia folytatásával. Hampel rögtön – mindössze két nappal később – válaszolt a levélre, amelyre január 18-i keltezéssel megérkezett a viszontválasz.²¹ Hampel – mint az Archaeologiai Értesítő szerkesztője – előzőleg arra igyekezett rávenni Heklert, hogy írjon recenziót a prágai klasszika archeológus professzor, Wilhelm Klein frissen megjelent görög művészettörténetéről. A müncheni diák erősen ózdkodott a feladattól, mert tapasztalta, hogy Furtwängler előadásaiban a könyvről igen negatívan nyilatkozott, és neki magának sem volt valami nagy véleménye Kleinről, a korábban olvasott Praxitelés-monográfiája alapján. Közben viszont csaknem elkészült a saját Alkamenés-dolgozatával, amelynek közlését Hampel látatlanban vállalta. Ezt január 18. után hamarosan el is küldte Budapestre, a kísérőlevél és a kézirat azonban nincs meg. Hampel a cikket elfogadta, mert Hekler február 9-én már örömmel nyugtázta a pozitív választ, s az illuztrációkkal foglalkozott.²² Belelendült a kutatásba: tovább folytatta az Alkamenés-kérdés vizsgálatát, s eljutott Paul Jamot nézeteinek kritikájáig – Jamot volt az, aki magával a mesterrel, Furtwänglerrel bonyolódott vitába, vagy tíz évvel korábban. Újabb cikket ígért tehát az Archaeologiai Értesítő számára, addig is, amíg elkészül Klein könyvének bírálatával. Kiderült, hogy a közeli napokban postára tudja adni az újabb Alkamenés-cikket. Másnap el is küldte a dolgozatot.²³ Ezt már egyenesen magyarul

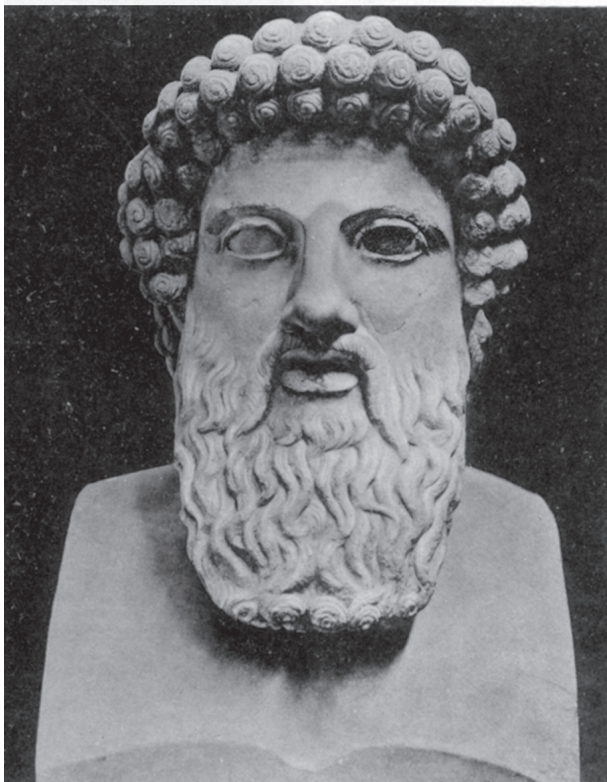
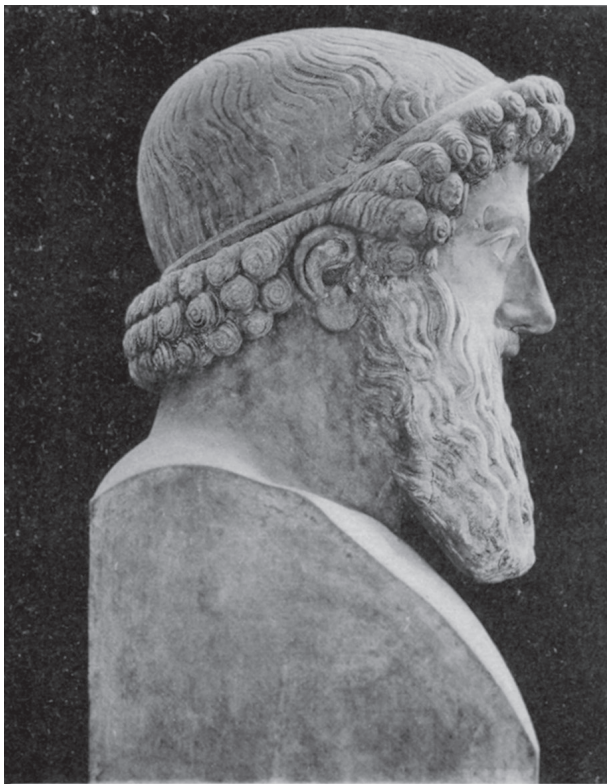
írta. A két levélre Hampel 12-én válaszolt, s a két cikk együtt meg is jelent az *Értesítőben* Alkamenés-tanulmányok címmel. Hekler február 17-én már az illusztrációkkal bajlódott (1–2. kép), valamint a kefelevonattal, amit szeretett volna maga kijavítani.²⁴ Tolmácsolta egyúttal Furtwängler érdeklődését, hogy vajon Hampel elmegy-e Orchomenosba, amikor a régészeti világkongresszus alkalmával Athénban tartózkodik. Hekler – és bizonyára a tanítványok – betekintést nyertek a Furtwängler vezette orchomenosi ásatások dokumentációiba. Furtwängler nagyvonalúan maga állta Hekler cikke müncheni illusztrációinak költségét.

Itt nagyobb hézag mutatkozik a levelek sorában. Április 7. és 13. között Athénben rendezték meg az első régészeti világkongresszust, amelyen Furtwängler is, Hampel is részt vett. Hekler Párizsba ment, onnét kelt a következő ismert levél, május 17-én.²⁵ Udvariasan érdeklődött Hampel görögországi útjáról. Kiderült, hogy ő már Maxime Collignon (1849–1917) professzortól értesült a kongresszus néhány érdekes epizódjáról – amiből az derül ki, hogy Párizsban kapcsolatba lépett Collignonnal. Érdekes – korábban nem ismert – epizódja Hekler tudományos érdeklődésének, hogy ekkoriban erősen foglalkoztatta a vázafestészet. Szisztematikusan nézte végig a Louvre vázáit, tanulmányozva a szakirodalmat. (Még bőven Beazley előtt vagyunk.) Elsősorban Duris, Hierón és Brygos foglalkoztatták. Meg Epiktétos, akinek az irodalmával elégedetlen volt. Tovább dolgozott Párizsban is az Alkamenés-kérdésen, de az újabb tanulmányt későbbre ígerte. Két recenzióval kínálta meg ekkor Hampelt, Collignon Lysippos- és Pottier Duris-könyvéről. Csak az előbbi készült el és jelent meg az *Archeologiai Értesítőben*. Befejezésül az ásatások eredményeiről érdeklődött, úgy látszik, egyelőre mástól nem kapott híreket Orchomenosról, Amyklairól és Aphrodisiasról.

Hampel május 22-én válaszolt. Hekler ismét azonnal, május 26-án írt.²⁶ Kétoldalnyi szabad hely mutatkozott az *Értesítőben*, oda épp befért a Collignon könyvéről írt ismertetés. Küldte is azonnal. Úgy látszik, Hampel sajnálatos módon elveszett levelében müncheni pletykák is akadtak, Hekler azonban csak jót tudott írni a mesteréről. Hampel június 3-án válaszolt, Hekler június 14-én írt ismét, még Párizsból.²⁷ Június 22-én szándékozott Londonba utazni. Még mindig nem fejezte be az Alkamenés-tanulmányt. Viszont többször találkozott Edmond Pottier-val, aki a Louvre vázáit dolgozta fel, s aki később a *Corpus Vasorum Antiquorum* – ma is futó – sorozatát elindította. Hekler kifejtette neki is, hogy nem ért egyet a Duris-könyvében foglaltakkal. Ekkor már letett a recenzióról, mert na-

1. A Pergamosban előkerült Hermés Propylaiioszobor két nézete. Hekler Antal cikkének illusztrációja az *Archeologiai Értesítőben* (1905)

2. Hermés Propylaios-szobra müncheni másolatának két nézete. Hekler Antal cikkének illusztrációja az *Archaeologiai Értesítőben* (1905)

gyobb tanulmányt tervezett a vázafestészeti problémáról írni. Londonban szeretne volna folytatni a vázák tanulmányozását, erre készült. Valamilyik párizsi kapcsolata lehetővé tette számára, hogy meglátogassa Rodint műtermében. Sajnos, erről az élményről nem akart röviden írni – hosszabban meg végül nem írt Hampelnek. Erre a levélre Hampel június 19-én válaszolt.

Hekler már Londonból írta a következő levelet, június 22-én.²⁸ Mindjárt első nap este, amikor a British Múzeumból hazatért. Köszönetet mondott Hampel tanácsaiért, amelyek meglehetősen magas röptűek lehettek, mert a válasz is egészen elvont régiókban mozog. Közben megjelent az *Értesítő*, benne a nagy Alkamenés-cikk, és Hekler arra kérte Hampelt, hogy az apjának feltétlenül küldjön példányt. Erre nagy szükség volt, mert a szigorú apa előtt a szakmai siker komoly igazolásnak számított. A szerkesztő küldött is tiszteletpéldányt Máriabesnyőre Hekleréknek, amint ezt a levélre rájegyezte. És a választ is küldte Londonba, június 27-én.

Hekler azonban Londonból már nem írt több levelet. Három hét múlva, július 19-én immár máriabesnyői otthonukból számolt be londoni tevékenységéről, fizikailag is kimerítő kutatómunkájáról, mint hallgatásának fő okáról.²⁹ A British Múzeumban a vázafestészettel is szeretett volna behatóan foglalkozni, de úgy látszik, nem voltak vele oly előzékenyek, mint Párizsban, és nem bocsátották a rendelkezésére az eredeti tárgyakat kellő számban. Meg is látszik az angolok vázakutatásain, summázta, Furtwänglernek megint igaza volt. Kiderül egy újabb párizsi kapcsolat: Etienne Michon, a Louvre görög-római gyűjteményének kurátora (később vezetője), akitől a beneventumi fej gipszmásolatát kapta ajándékba. Idehaza ismét elővette az Alkamenés-témát, és fölötte kíváncsi volt, hogy az athéni kongresszuson C. Waldstein mit adott elő Alkamenésről. „Kémjelentései” szerint olyasmiket, vagyis olyasmit, amivel Hekler nem értett egyet. A „kém” egy újabb barát volt, az amerikai McMahon. Hampel erre a levélre nem vezette rá, hogy válaszolt volna; közben valószínűleg elutazott Karlsbadba nyaralni.

Itt érte utol Hekler újabb levele, amely augusztus 5-én kelt otthonában, Máriabesnyőn.³⁰ Ebben ifjú pártfogoltja igazi, komoly protekciót kért. Nincs állása, írta, és arra semmi reménye nincs, hogy a Szépművészeti Múzeumba kerüljön, bármennyire szeretné is. Így beadvánnyal fordult a kultuszminiszterhez, hogy a minisztérium művészeti osztályába vegyék fel fizetéstelen segédfogalmazóként. Rögtön egy évi szabadságot és ösztöndíjat is kért, hogy befejezhesse müncheni tanulmányait. Ezekhez

ugyanis az állam eddig nem adott semmit – ezt fontosnak tartom hangsúlyozni, mert az irodalomban fel-felbukkan, hogy Hekler kezdettől fogva állami ösztöndíjjal tanult volna Münchenben. A valóságban a család állta a költségeket (bár erről nincs szó a levelekben). Hampelről ismert volt, hogy jó kapcsolatokat ápolt a mindenható Koronghi Lippich Elekkel, aki ekkor épp Fonyódfürdőn pihent. Hampel azonmód – augusztus 9-én – válaszolt Heklernek. Bizonyára írt Koronghi Lippich Eleknek is. Heklert tájékoztatta Waldstein athéni előadásáról is, Hekler pedig – aki augusztus 11-én írt neki – szeptember közepére ígérte az újabb Alkamenés-dolgozatot.³¹ Közben Hekler katonai szolgálatát teljesítette, ami csak valaminő kiegészítő gyakorlat lehetett, mert önkéntes idejét korábban letudta. Augusztus 27-én mindenesetre Piliscsabáról (a táborból) írta következő levelét, igen vacak papíron, kissé rendezetlen írással.³² Arról tudósította Hampelt, hogy megkapta a kinevezését a közoktatásügyi minisztériumba, fizetéstelen fogalmazó gyakornoknak. Megígérték neki a szabadságot és az ösztöndíjat is. Kifejezte abbéli örömét, hogy német nyelvű cikke tetszett Hampelnek. Furtwänglernek is konveniólt, mert írásban gratulált neki. Hampel szeptember 9-én válaszolt, tudván, hogy 13-án Hekler már ismét Pesten lesz. Alighanem felkérte egy előadásra, amelyet a Régészeti Társulatban kellett tartson szeptember 26-án. Hekler rövid levélben reagált: a korrektúrárt visszaküldte, szeretne még meghívókat kapni és a cikkéből szeretne különlenyomatokat készíttetni.³³

Ekkor súlyos családi gyász érte: váratlanul meghalt az édesapja. Hampel kondoleált, és Hekler válaszában – szabadkozván: az élet megy tovább – a szokásos szakmai kérdésekbe mélyedt el.³⁴ Egy ideje már foglalkozott a Louvre egyik szép harangkratérjával, amelyet Héphaistos visszatérésének képe díszít. Pottier megadta az engedélyt, hogy az Archaeologiai Értesítőben jelenjék meg a váza képe, Hekler cikkének illusztrációjaként. A cikk el is készült, ez volt az első magyar tanulmány a görög vázafestészet köréből. Az október 17-én kelt levélben azt helyezte kilátásba, hogy a hó végén utazik Münchenbe. Furtwängler is csak akkor érkezik vissza. Hampel válasza október 21-én kelt, Hekleré már Münchenben íródott, november 18-án.³⁵ Újabb cikket küldött az Értesítő számára: két római császárportré identifikálását. Beszámolt az aiginéták tervezett új felállításához készült modellekről, valamint arról, hogy hamarosan megkapja a fotót a Louvre Héphaistos-vázájáról (3. kép).

Itt a müncheni levelezésbe rövid mellékszál kapcsolódik. Hekler ugyanis november 20-án levelet írt legifjabb Szász Károlynak, aki ekkor az Urániát szerkesztette, és cikket ajánlott neki.³⁶ Az írás nép-

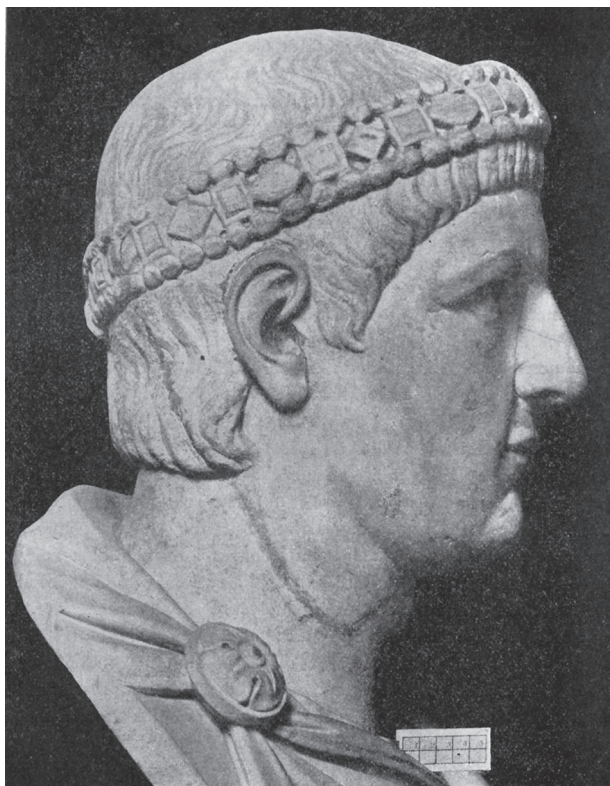
szerűsítő cikknek készült, meg is jelent. Szász Károly a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium tisztviselője volt, ez évtől osztálytanácsosi rangban. Úgy tűnik fel, hogy Heklernek nem csupán egy jóakarója volt a minisztériumban, nem csak – az amúgy a miniszterelnökségen dolgozó – Klebelsberg Kunóra számíthatott. Több vasat tartott a tűzben; Koronghi Lippichnek ugyan Hampelrel íratott, de az információk több felől érkezhettek hozzá. Ezt csak mellékesen jegyzem meg. Szerencsénk van, hogy ezek a Szászhoz írott levelek fennmaradtak, mert Hekler életének, gondolkodásának egészen másféle szegmensébe engednek bepillantani, mint a Hampelhez írottak. Leírta, mi hiányzik Budapesten az elmélyült kutatómunkához: a szakkönyvtár és a gipszmúzeum. Főleg az utóbbit hiányolta: „Nálunk, ahol egyetlen eredeti görög szobor sincsen, kétszeresen fontos volna a szakszerűleg rendezett, minden kort felölelő gipszmúzeum.” Mennyit dolgozott ezen – és mennyi pénzt költött erre – Pulszky Ferenc, de amikor végre akadt volna egy szakember, aki tudta volna használni, akkor már azt sem lehetett tudni, hogy volt ilyen. Mindenesetre, amikor évekkel később Heklernek újra kellett rendeznie a Szépművészetiben a gipszmásolat-gyűjteményt, aligha megaláztatásként élte át ezt a munkát. Az Urániába szánt cikk – a nő a görög művészetben – illusztrációi kapcsán kerül elő a milói Venus problémája. Szász Károly ugyanis hiányolta a képek közül, és Hekler hosszasan indokolta, miért nem akarta közölni a fotóját – alapjában véve Furtwängler véleménye (és rekonstrukciója) befolyásolta.³⁷ A december 29-én kelt hosszú levélben beszámolt, hogyan teltek a karácsonyi ünnepek.³⁸ Zavarta a tétlenség, amire az kárhajtotta, hogy a múzeumok és könyvtárak zárva tartottak. A szentestén Euripidés Médéáját és Thukydidésből Periklész halotti beszédét olvasta, valamint Furtwängler egyik tanulmányát. Megtudjuk, hogy egy alkalommal Hermann Obrist – a német szecesszió, a Jugendstil egyik megalapítója – előadását hallgatta, ami nem rázta meg különösebben. Lelkendezett viszont Wölfflin frissen megjelent Dürer-monográfiáján. Ugyanazon a napon (december 29-én) írt Hampelnek is.³⁹ Ez rövid és tárgyyszerű: megérkezett a Héphaistos-kratér fotója Párizsból, ő maga a kísérő tanulmányon dolgozik. Furtwängler nagy Aigina-monográfiája kézik, még karácsonykor is dolgozott rajta a mester. Érdeklődött, hogy a császár-portrékról írott cikke mikor jelenik meg (4. kép). Hampel már csak január közepén (15-én) válaszolt.

Szász Károly előbb jelentkezett, mert Hekler Újév napján, 1906. január 1-én ismét írt neki.⁴⁰ Szász szóvá tette, hogy miért nem kerül bele az illusztrációk közé a milói Venus képe. Hekler többoldalas

Hephaistos visszatérését ábrázoló Kratér
a párisi Louvre gyűjteményében.

3. Héphaistos visszatérésének ábrázolása a Louvre harangkratérján (G421).
Hekler Antal cikkének illusztrációja az *Archaeologiai Értesítőben* (1906)

4. II. Constantinus portréja. Hekler Antal cikkének illusztrációja az *Archaeologiai Értesítőben* (1906)

dolgozatot rögtönzött arról, mi a baj a híres szoborral. Lenyűgöző tárgyismerettel, de egy igazi Furtwängler-tanítványhoz méltó elfogultsággal kezelte le a Louvre egyik legnépszerűbb antik szobrát. Január 5-én újabb levelet írt Szásznak. Ebben a reprodukciók beszerezhetőségéről esik szó.⁴¹

Hekler január 26-án kelt levelében végre elküldte a Héphaistos-cikk kéziratát Hampelnek, és beszámolt a müncheni antik-magángyűjtemények épp megnyílt kiállításáról.⁴² Itt fordul elő Paul Arndt neve, akinek hatalmas gyűjteményéből csak néhány darab szerepelt a kiállításon. Hekler ekkor már jól ismerhette Arndt gyűjteményét, amelynek márványfaragványai – illetve terrakottaszobrai – éppen az ő közvetítésével kerültek később Budapestre, a Szépművészeti Múzeumba.⁴³ Hampel érdekelhette a kiállítás, mert Hekler újabb válaszában (február 2.) már arról írt, hogy miképp lehet majd fényképeket szerezni a kiállított tárgyakról.⁴⁴ Közben készült Rómába. Megkapta a minisztérium ösztöndíját, amit február 5-én köszönt meg személyesen Koronghi Lippich Eleknek. „... [I]gaz örömmel gondolok arra az időre, amidőn majd a Te nagybecsű vezetésed alatt a mi magyar művelődésünk szolgálatába hajthatom minden erőmet és tudásomat” – írta, mutatva – elég rámenősen – elkötelezettségét már ekkor is a magyar kultúra ügye

iránt.⁴⁵ Az ezt követő, Hampelhez írott levelek az *Archaeologiai Értesítőbe* írott cikkek korrektúrái és illusztrációi körül forognak.

Rómába indulása előtt felbukkant egy újabb, vizszozatéró probléma. Hampel megbízta Heklert, hogy írjon recenziót a Beöthy Zsolt szerkesztette, reprezentatív művészettörténeti összefoglalás ókori fejezeteiről. A görög részt Láng Nándor írta, és Hekler rendkívül elégedetlen volt vele.⁴⁶ Húzta az időt, hogy leadja a kéziratot, és végül a recenzió soha nem jelent meg. Március 19-én már Firenzéből írt Hampelnek, beszámolt friss élményeiről, a Brancacci-kápolna freskóiról és persze az addigi útján – állomásai: Verona, Vicenza, Mantova, Modena, Bologna – átvizsgálta antik szobrokról.⁴⁷ Március 30-án már Rómából írt:⁴⁸ sorra látogatta a gyűjteményeket és találkozott azokkal a neves német tudósokkal, akik az örök városban működtek, s akiket Furtwängler ajánlott a figyelmébe, s akiket persze Hampel is melegen üdvözölt. Christian Huelsennel a német archeologiai intézet könyvtárában találkozott, majd felkereste az intézet igazgatóját, Gustav Koertét. Szerepelt a listáján Friedrich Amelung és Walter Hauser. Megemlíti, hogy mennyire hasznosak voltak Paul Arndt tanácsai; úgy látszik, vele Hekler igen jó kapcsolatban állhatott. Láng művének bírálatával még mindig nem készült el, szabadkozik. Április 4-én is Rómából írt, itt kapta meg cikkének kefelevonatát. Kiderült, hogy mennyire utálta már ekkor is azt a megközelítést, amit akkor Alois Riegl képviselt az ókor kutatásában. Hekler Furtwängler derék tanítványa volt. „Hézagos ösmereten épült föl nézetük” – szölt az ítélet. Hekler anyagismerete egyre csak bővült. Érdeklődésének középpontjában a szobrászati problémák álltak, és Rómában ő is szembesült azzal, hogy a reneszánsz mesterei miként nyúltak vissza az ókor *művészeti* problémáihoz.⁴⁹

Láng Nándor munkájáról írt bírálatát már Münchenből küldte Budapestre, május 31-én.⁵⁰ A következő levélből érezni, hogy Hampel változtatásokat szeretett volna a recenzióban, amely nyilván túl erős – és tán igaz, de igazságtalan – kifogásokat tartalmazott.⁵¹ Kiderült az is, hogy Hekler hamarosan befejezi doktori disszertációját, amelyet Furtwängler érdeklődő figyelemmel kísért és saját jegyzeteivel is segített. Szeptember 30-án kelt a következő fennmaradt levél. Ebből tudni lehet, hogy a disszertációt sikeresen benyújtotta és Furtwängler már gratulált is neki.⁵² Eljutott hozzá az ún. Bostoni trónus híre is, amely akkor állítólag már Németországban volt (ekkor persze még nem hívták bostoninak), miután sikeresen kicsempészték Itáliából. Rómából további újdonságokról kapott hírt, a friss szakmai kapcsolatai láthatólag jól működtek. Utolsó müncheni levele 1906. október 17-én kelt, amely szerint végleg megfenek-

lett a Láng munkájáról írott recenzió: sem Hampel, sem Hekler nem engedett.⁵³ Kapcsolatuknak azonban ez nem ártott meg. Láng Nándorral szemben viszont Heklernek élete végéig averziója volt.⁵⁴ (Az ellenszenv fordítva nem hatott: Láng Hekler hirtelen halála után korrekt, részletes nekrológot írt a Budapesti Szemlében.⁵⁵) 1907-ben Hampel odavette maga mellé Heklert a Nemzeti Múzeumba. Elkelt némi minisztériumi segítség (jelesül a Szász Károlyé), hogy gördülékenyebben haladjon a dolog.⁵⁶

Teljesen más világ tárul fel azokban a levelekben, amelyeket Hekler a Nemzeti Múzeum tisztviselőjeként írt Hampelnek, immár hivatali főnökének (1908–1909).⁵⁷ A dunapentelei ásatásokból⁵⁸ vette ki bőven a részét, beletanulva egy másik szakmába Mahler Ede mellett. A jelentéseket, leveleket olykor közösen szignálták. A müncheni éteri tudományos világból nagyon is gyakorlati körülmények közé került: meg kellett küzdeni a teletulajdonosokkal, versenyt futni a kalóz ásatókkal. Intézni a szállításokat. Hekler beilleszkedett a Magyar Nemzeti Múzeum praktikus tudományos életébe.

Ne feledjük, ennek a levelekben kibomló történetnek egyoldalú kommunikáció az alapja. Csak Hekler leveleit ismerjük, azokból sem mindet. Nyomon követhetjük a stílus alakulását is: a kezdeti elfogult, körülményeskedő levélírói stílus hogyan változik egyre magabiztosabbá, tömörebbé, mindvégig a tiszteletadás és udvariasság keretein belül. A történet másik, nem kevésbé érdekes szereplője Hampel József, aki szorgalmasan ír, kérdéseket tesz fel, kérdésekre válaszol, intelligens és türelmes levelező partner – bosszantó, hogy előttünk némaságra van kárhóztatva. Mindenképp szimpatikus, bár csak a hatását látjuk, a fiatal – 22-23 éves – Hekler személyiségének, vagy inkább sorsának alakulásán.

A levelek sora 1909-ben megszakad. Hekler további pályafutása nagy vonalakban ismeretes. 1911-ben habilitált Hampelnél, mentora halála (1913) után a Nemzeti Múzeumból átment a Szépművészeti Múzeumba (ahova eredetileg igyekezett), annak munkatársa lett. A világháború éveiben rábízták a Konsztantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megszervezését (1916/17–1918).⁵⁹ A feladatnak nagy elhivatottsággal, nemzetközi szakmai kapcsolatait fölhasználva fogott hozzá, amint ezt feljegyzéseiből nyomon lehet követni. Politikai beállítottságára jellemző, hogy szinte az utolsó pillanatig bízott a Monarchia győzelmében. Rajongott IV. Károlyért.⁶⁰ Budapestre hazatérve megkapta a Pasteiner Gyula nyugalomba vonulásával megürült Művészettörténeti Tanszéket. Gosztonyi Ferenc kutatásaiból tudjuk, hogyan igyekezett Pasteiner az összes régi tanítványa pályázatát ellehetetleníteni; az egyetem

kari tanácsa végül – 1918. június 18-án – Heklerre bízta a tanszék vezetését.⁶¹ Hekler legalább nem tanult Pasteinernél. Ő volt az utolsó pesti professzor, akit az uralkodó, IV. Károly nevezett ki.

Hekler tehát nem a Horthy-rendszernek a semmiből előhúzott friss kreatúrája volt, hanem még az előző világban, a Monarchia végnapjaiban lett a pesti tanszék vezetője. Igazi nemzetközi jelentőségű tudományos teljesítmény és komoly szakmai karrier állt már mögötte. Oktatóként is fellépett az egyetemen (1911-ben a hallgatói között volt Oroszlán Zoltán), és éppen Pasteiner óráinak egy részét már 1914-ben átvette a Mintarajztanodában is.⁶² A Gosztonyi közölte dokumentumok arról tanúskodnak, hogy az egyetemi autonómia működött; a papírokban legalábbis nincs nyoma annak, hogy politikai szempontok alapján döntöttek volna. Nyilván mindannyian pontosan ismerték Hekler kiváló minisztériumi kapcsolatait is. Az atyai barát, Riedl Frigyes is ott volt a döntnökök között, de nem támogatta végig Heklert; Beöthy Zsolt Meller Simont és Heklert *aequo loco* jelölte. A végeredmény Hekler kinevezése lett (a szavazás szerint Gerevich volt a második), ám nem látszik a vita előre lefutott mérkőzésnek. A Tanácsköztársaság idején Heklert felfüggesztették és visszahelyezték a Szépművészeti Múzeumba, s csak 1919 augusztusában tért vissza az egyetemre.⁶³ (Közben Meller lett a tanszékvezető.)

Innét a pályakép relatíve jól ismert, ha a dokumentumok még nincsenek is szisztematikusan feltárva. Politikai nézeteiről, szerepléséről részletesen írtak az utóbbi időben.⁶⁴ Kortárs visszaemlékezések is – hosszasan Zádor Annáé, aki Hekler tanítványa, majd közvetlen munkatársa volt,⁶⁵ vagy röviden Szilágyi János Györgyé, akinek ókorképe végtelenül távol állt a Heklerétől – publikussá váltak.⁶⁶ Szilágyi beválogatta Hekler egyik esszéjét is – Filozófus és tudós arcok a régi Rómában (1940) – a magyar ókortudomány 20. századi reprezentatív körképébe.⁶⁷ A művészettörténet hazai intézményes feltételeivel foglalkozó írása bekerült a magyar művészettörténet-írás programjait összegyűjtő – Marosi Ernő szerkesztette –, nagy antológiába.⁶⁸ Mindez arra figyelmeztet, hogy Hekler Antal életművére lehet objektíven tekinteni. *Kutatni* meg csak úgy érdemes.

A tanszék vezetéséről folytatott vitában is többen hangoztatták, hogy Hekler nem művészettörténész, hanem klasszika archeológus. Az itt közölt levelekből – meg persze az írásaiból – is látszik, hogy őt az ókor *művészete* foglalkoztatta, a stíluskritika, az ikonográfia, a forráskritika klasszikus módszereit az ókori műveken tanulta meg alkalmazni; mindehhez olyan szakirodalmi apparátus, képi segédletek, múzeumi katalógusok álltak rendelkezésére, amilyenről a későbbi korok kutatói akkor legfeljebb álmodozni

mertek. Az *ars una* ugyanakkor az ókorra is vonatkozott. Hogy ebből hallgatói mennyit értettek meg, és hogy meddig volt az *ars* valóban *una*, az már más lapra tartozik. Kedves tanítványa, Erdélyi Gizella ezt a szálát vette föl, ezért foglalkozott a római Pannonia művészeti emlékeivel.⁶⁹ A provinciális művészetnek azóta sem akadt sűrűn gazdája a régészek között.

Hekler – akárcsak örök ellenlábasa, az Eötvös-kollégista Gerevich Tibor – iskolateremtő egyéniségnek bizonyult. Nemcsak a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményét alapozta meg, hanem a két világháború között kiváló művészettörténészek sorát képezte, segítette őket külföldi ösztöndíjakhoz, publikációs vagy álláslehetőséghez, és igen

fontos témák szisztematikus kutatását indította el. Rendszerint a magyarországi barokkot szokták kiemelni Heklerrel kapcsolatban, de a magyar reneszánsz áttekintésének egészét vagy a hazai klasszicista építészet átfogó történetét ugyanúgy lehetne hangsúlyozni – és persze általában a forrásfeltárások, a topográfiai kutatások szorgalmazását vagy a gyűjtéstörténet fontosságának felismerését is. Csak néhány név: Pigler Andor, Kaposy János, Balogh Jolán, Aggházy Mária, Entz Géza, Radocsay Dénes és persze a nagyszerű Zádor Anna meghatározó szerepet játszott évtizedeken át a magyar művészettörténet-írásban. Életművük – akárcsak mesterüké – ma is megkerülhetetlen.

FÜGGELÉK

A levelek szövegét a helyesírás minimális modernizálásával közlöm; az antik nevek írásmódját változtatlanul hagytam. A tördelést egységesítettem. A kronológiai rendbe állított levelek őrzési helyét, jelzetét egyenként tüntettem fel.

1.
Hekler Antal levele [Hampel Józsefhez⁷⁰]
München, 1904. december 12.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Azért a kegyes, pártfogó jóindulatért, melyet irányomban ösmeretlenül is tanúsított, fogadja mélységes hálámat és köszönetemet. Az ajánlás bizonyos mértékben mindig meg nem érdemelt jele a bizalomnak. De kétszeresen az az ösmeretlennel szemben, aki mögött nem áll egyéb, mint egy becsületes törekvés, s előtte sincs más, mint a kétes jövő a maga bukdácsoló reménységével. – Az előlegezett bizalmat hálás lélekkel köszönöm, s fogadalomnak tekintem, mely beváltásra vár.

S ennek a bizalomnak az értékes eredménye, Furtwänglernek irántam való érdeklődése, mint kötelességre intő harangszó, nap-nap után figyelmet erre a fogadalomra, melynek beváltására munkakedvem és akaraterőm szövetségét kötöttek.

Még egyszer legmélyebb köszönetet mondva vagyok mély tisztelettel Méltóságos Uramnak aláza-
tos szolgálja,

dr. Hekler Antal

München, 1904. XII. 12.

A lap tetejére a címzett ráírta: „vál. 1905. 9/I.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/409

2.
Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1905. január 14.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Az őszinte részvét, ha akkor nyilvánul meg, amikor még minden fáj bennünk: jól eső figyelem és gyengédség, mert enyhíti az elviselhetetlent. De a kései részvét, ha mégoly őszinte is, magában hordozza szinte öntudatlanul a gyengédtelesség magvát, mert újra föltépi a hegedő sebet. Ezért a nagy csapás hosszas fájdalmában, mely Méltóságodat érte, most már csak néhány kicsinyke szóval kérhetek részt: fogadja megilletődött lelkem bánatos rokon-
érzését.⁷¹

Végtelenül köszönöm levelét és kitüntető érdeklődését. Jótékony hatását hálásan érzem. – Az élet, a munka csak addig tarthat, amíg hitünk önmagunkban el nem veszett. A munkának nagy szüksége van az egészséges önbizalomra. De ez az önbizalom csak akkor egészséges, ha külső indoklottsága: mások bizalma és érdeklődése el nem marad. A munka nagy épülete bennünk valóságos dipteros: kettős oszlopsoron nyugszik: az egyik a magunk, a másik a mások bizalma. Ilyen értelemben kimélyítve köszönöm a jóindulatot, mely soraiban megnyilatkozik, s amelyre még eddig jóformán érdemtelen vagyok. Hogy eddig sem henyélttem, azt nyugodt lélekkel mondhatom. Tanultam, néztem és lelkesedtem egész ifjú lelkem hevével. És talán épen az ifjú parázs ment ki, ha munkámon, írásaimon több volt a lelkesedés, mint a magvasság. De mostani külföldi tartózkodásommal nagyot fordult velem a világ. Rászoktattam lelkemet a komoly munkára, mely nem fakul ugyan egyhangú szürkeségbe, de mértéket szab a lelkesedésnek. Hiszen eddig úgy-szólván mindig jogi tanulmányaimtól titkon ello-

pott órákból táplálkozott az én nagy vonzalmam a művészet iránt, az én vágyam a tudás után. – Most végre követhetem hajlamaimat, s Furtwängler hatalmas egyéniségének, ihlető, buzdító erejének máris nagyon sokat köszönök.

Tanulmányaimat most úgyszólván teljesen az Alkamenes-kérdés veszi igénybe. Furtwängler szólított föl, hogy a pergamoni Alkamenes-Herma⁷² alapján kíséreljek meg valamelyes kielégítő megoldást.⁷³ A közeli napokban már befejezem a munkámat, s felolvasom. Úgy hiszem, sikerült a források és az emlékek között vizsgálódásaimmal azt a megnyugtató összhangot megteremtenem, amely után való törekvés tulajdonképpen a mi tudományunk.

De magamról elég! Engedelmevel még néhány megjegyzést oly dolgokról, melyek, úgy hiszem, Méltóságodat érdeklik. Az orchomenosi ásatásokról a hivatalos jelentés kiadását kitolták addig, míg az idei tavaszi ásatásokkal az egész munka befejezést nem nyer.⁷⁴ Furtwängler már márciusban Görögországba megy, s előbb Orchomenosban, azután Amyklaeban⁷⁵ fog ásatni. – Az idei tavaszon, amint hallom, Giraud Aphrodisiában⁷⁶ fog ásatást rendezni. Most keres magának embereket, akik az eredményeket katalógusba foglalják. Mivel üzleti cél vezet, nehezen fog emberre akadni! – Amint látszik tehát, az idei tavasztól sokat várhatunk!

A hivatalos értesítés híján természetesen a megtisztelő felszólításnak sem tehetek eleget, és nem írhatok az Értesítő számára.

Végül csak egész röviden megemlékezem a Glyptothek új szerzeményéről: Nemesis (Léda) a hattyúval, melyben Furtwängler Timotheos művét sejtí. Egy példánya van a Vatikánban⁷⁷ (Roscher: Mith. Lexikon).

A napokban láthattam azt a gyönyörű Sphynxet, mely az elmúlt tavasszal az aeginai ásatásoknál került napfényre, s melyet Furtwängler nagy valószínűséggel Kalamis modorával hoz kapcsolatba.⁷⁸ Gyönyörű fej. Csupa báj, csupa hangulat! Egészen más a kifejezése, mint annak a szintén szép Sphynx amphorának, amely a British Museumban van. Ez utóbbi inkább Kritios és Nesiotes stílusára emlékeztet.

Furtwängler most minden idejét az aeginai oromcsoportok új felállításával tölti. Kíváncsian várom az új összeállítás gipszmodelljeit! – Ami kevés ideje még ezen felül marad, azt a vázákra szóló nagy műve folytatásának megírásával tölti.

De nem zavarom tovább Méltóságodat. Bocsánatot kérek, hogy kegyes türelmével így hosszan visz-

száeltem, vagyok mélységes tisztelettel és hálával alázatos szolgálója,

Hekler Antal

München, 1905. I. 14.

Türkenstrasse 52. I. e.

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 1905. 16/I.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (1)

3.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1905. január 18.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Őszinte hálával köszönöm megtisztelő sorait.

Klein könyvét⁷⁹ egész terjedelmében még nem olvastam, csak itt-ott böngészgettem benne, amint éppen a munkám megkívánta. Nem tagadom, a behatóbb áttanulmányozástól szinte egy időre visszariasztott az a szokatlanul kemény bírálat, mellyel Furtwängler előadásai során ezt a könyvet sújtotta. S őszintén meg kell vallanom az eddig olvasottak alapján, az én ítéletem sem lehet legkedvezőbb. Merész hamarságú ítéleteivel nem érthetek egyet, s könnyen meg is cáfolom. – Azonban nem akarok elhamarkodva, fölületesen ítélni.

Bizonyára vannak Klein könyvének jeles tulajdonságai is, s a maga egészében érdemes alkotás lehet. Készséges örömmel vállalkozom a feladatra, melyre Méltóságod megtisztelő bizalommal felszólított. Csak előre is elnézést kérek, ha a munka hosszabb időt fog igénybe venni. Alapos, ellenőrző figyelemmel szeretném minden föltevését, minden állítását megvizsgálni és mérlegelni. Mert amint én Kleint a *Praxitelese*⁸⁰ alapján ösmerem: nem föltétlenül megbízható író. Nagyon résen kell lennie az olvasónak, hogy merész föltételezései el ne kábítsák. A szakember mindig fog érdekes, új adatokat, nyersanyagot, meglepő, néha találó föltevéseket találni Klein művében, melyeket módjával kutatásai során föl is használhat, – de szélesebb körökben nem szívesen látnám könyveit. Csak szaporítanak a zavaros fogalmakat, féleértéseket, melyektől az általános műveltség s a szenvelgett műértelem tájéka amúgy is csak úgy hemzseg.

Különösen a mi közönségünket óvni kell minden oly olvasmánytól, mely zavart, homályt idézhet elő. Tiszta, világosan leszűrt eredmények, áttekinthető, egyszerű vonalak azok, melyekkel érdeklődését

megnyerhetjük. Azután még valami fontos: a lelkeség, a tárgyszeretet melege, fénye. S mindez benne van a kis kötetben, melyet Méltóságod átdolgozott.⁸¹ – A bírálatban a közönséget is tekinteni kell, nemcsak a szakembereket. A közönséget buzdítani, esetleg óvni, a szakférfiakat tájékoztatni: ez a bírálat feladata.

Kétségtelen, hogy vannak könyvek, melyek téves alapgondolaton nyugszanak, de írójuk éles elméje, ragyogó tolla, szikrázó szellemessége gondoskodik róla, hogy az olvasó ne a tárgyba merüljön, de a váltakozó formák fölcsilllogó játékát figyelje s így nemesítse lelkét. Ilyenek Ruskin művei. Mint vér a pórusokba, eszméi észrevétlenül behatolnak lelkünkbe: s ez az olvasásuk veszedelme. Odysseusi ravasz mérséklet kell hozzá, hogy az ilyen irodalmi szirének bűvös énekének ellent álljunk.

De most veszem észre, hogy levelem, mint hajtók körén áttört vad, messze kalandozott a tárgytól. – A feladatnak, melyet elvállaltam, igyekszem majd megfelelni, amint csak tőlem telik. A munka igen érdekel, mert éppen az archaikus görög művészettel mostanában behatóan foglalkoztam. És ez a tanulmány nem egy gyönyörűséges órámnak volt a forrása. Az első, naiv ihletnek közvetlensége, bájos, egyszerű melegsége, amint az ennek a korszaknak művészetében megnyilatkozik, igen közel férközött lelkemhez. A legnagyobb mesterművek, a petworthi Aphrodité,⁸² az olympiai Hermés⁸³ mellett is őszintén tudom becsülni és szeretni a bájos archaikus leányalakokat, akik annyi öntudatlan, igéző, keresetlen csínnyel emelik meg ruhájukat. Az én szememben az ő jelentőségük nemcsak a hideg történeti érték, de a mély, kedves művészi benyomás, mellyel nem egy gyönyörűséges, élvezetes órát szereztek. Igen sokan mindig azt a szempontot tolják előtérbe, hogy mit jelentenek ezek az alakok a későbbi fejlődés, Phidias művészeté számára, s adósok maradnak a kérdéssel, hogy mit jelentenek reánk nézve? Pedig aminő tudományos színezetű az első szempont, művészileg annyira fontos és nélkülözhetetlen a második. Kíváncsi vagyok Klein felfogására.

Az Alkamenes-tanulmányom készen áll – csak vasalás híja. Néhány nap múlva ünneplő magyarba öltöztetem, mert eddig unalmas német ruhát viselt, – s azután kegyes felszólítása által fölbátorítva, elküldöm Méltóságos Uramnak. Remélem, sikerül majd ébren tartani az olvasók érdeklődését nemcsak közvetlen előadással, de új, megnyugtató eredményekkel is. – Fontosnak tartanám, hogy a szöveget legalább egy-két képpel lehessen megélni, különben minden vizsgálódás, elemzés hideg, vesztit meggyőző erejéből, mert úgyszólván a levegőben lóg. Az *Athenische Mittheilungen* tavalyi második füzeté közöl a pergamoni hermáról 3 kitűnő felvételt.⁸⁴ Talán ezt föl lehetne használni. A mün-

cheni példányról remélem, hogy küldhetek egy jó felvételt. – Ez irányban nagyon kérem Méltóságos Uramat, lenne kegyes néhány sorral tájékoztatni.

Furtwängler köszöni a szíves üdvözlést, s melegen viszonzza.

Még egyszer megköszönve a kitüntető felszólítást és bocsánatot kérve, hogy türelmét ily hosszan igénybe vettem, vagyok mély és hálás tisztelettel alázas szolgálója,

Hekler Antal

München, 1905. I. 18.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (2)

4.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1905. február 9.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Igen örülök, hogy tanulmányom megnyerte tetszését. Őszintén meg kell vallanom, hogy formailag munkám nem elégít ki, amit talán az átöltöztetés hirtelen művészetének lehet tulajdonítani. Éppen ezért igaz hálával venném, ha a kefelenyomatot átnevezhetném, mert bizony egy kis vasalás elkel még! Hiába, csak egyre erősebben érzem, hogy a gondolat mennyire szorosan összeforrott születésének burkával, megnyilatkozása első alakjával: a nyelvvel. Ősi fészkeből nem lehet kizavarni – s ha megtesszük, legszebb tollai az első otthonban maradnak!

Furtwängler a legszívesebb előzékenységgel és örömmel engedi át a pergamoni herma első fényképének közlését cikkem számára. A fényképek néhány nap múlva elkészülnek, csak egy kis verőfényes időt adjon az Isten! Remélem, a hét végén útnak indíthatom őket.

Mióta az Alkamenes-kérdés tanulmányozását befejeztem, – már egy újabb érdekes tárgyról tettem ismét jelentést a keddi társas estéken. Az Alkamenes-kérdés egyik mellékága kalandos kanyargással kinyúlik – a párizsi (cretai) Athena-szoborig, sőt, áthajlik a Disney-féle Athena-fej tájékára, s ezen a réven összefügg a Glienecke-féle gyönyörű Athena-fejjel is. Ezt a három fejet hosszas ide-oda hányás után a Reisch-féle föltevések alapján E. Gardner Alkamenesszel hozza kapcsolatba, s a Disney-féle fejet a cretai fejjel hozza a legszorosabb vonatkozásba,⁸⁵ míg a Glienecke-fejet e típus távolabbi rokonának tekinti. (Journ. of hell. Studies XIX.)⁸⁶ Csodálatos összefonódása a tévedéseknek! A gipszmásolatok tanulmányozása alapján kétségtelennek tartom, hogy a Glienecke-fej és a Disney-féle fej ugyanannak az eredetinek másolatai, és Skopas művészetével

függnek össze. Ezekhez a fejekhez tartozó torsók is maradtak ránk. A teljes szobor helyes összeillesztéssel a firenzei Uffiziben látható. (Masterpieces-ben a fényképe.) Az ifjú Athena ez, teljes leányos heveséssel, mély, fölindult szenvedéllyel. Tekintete tüzes elevenség és harcias elszántság. Külső stylistikai okokon kívül – a Rospigliosi torso mellett lévő triton is fontos bizonyosság Skopas mellett. Messze vezetne azonban, ha ezt a minden ízében izgató és érdekes kérdést itt terjedelmesebben kifejteném. Nagyon is bonyolult, semhogy egy levélben elférne. Csak annyit jegyzek még meg, hogy a cretai Athenát sem tarthatom Alkamenes művének. A ráncverődés, a ruhaalkotás a negyedik századra vall. Egy kis séta a két század emlékei körül meggyőző hamarosan arról, hogy Jamot véleménye,⁸⁷ aki az I. század végére helyezte a szobrot, tarthatatlan.

Ha Méltóságos Uramat érdeklí, úgy bátorkodom majd fejtegetéseimet és érveimet papírra vetni – s elküldeni. Talán lesz bennük több új, elfogadható álláspont. És ha úgy találja, hogy tanulmányom a mi közönségünket is érdekelheti, – úgy talán az Értesítő egy közelebbi számában majd meghúzódhatnak. – Klein könyvének bírálata, míg elkészül, sok időt és munkát fog igénybe venni. Minden újabb állomáson hosszasan kell időznöm, alapos tanulmányokat kell tennem. Ezért elnézést kérek, ha kissé megkésik. – Helyette a legközelebbi napokban az Athena-fejekről szóló tanulmány kerül postára. Igazán ingerlő kíváncsiság fog el, – vajon Méltóságos Uram minő véleménnyel lesz új fejtegetéseimről, s mit szól az eredményhez. – Még egyszer köszönve kegyes jóindulatát vagyok mély tisztelettel alázatos szolgálója,

Hekler Antal

München, 1905. II. 9.

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 1905. 12/II.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (3)

5.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1905. február 10.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Bocsánat, hogy újra háborgatom írásaimmal. – De talán remélhetem, hogy egy üres órájában átolvassa a dolgozatomat, s azután majd alkalmilag néhány szóval ítéletet mond róla. Ezt a kis tanulmányt igazán lelkes kedvben és magyarul írtam. Talán megérzik rajta.

A fényképek lemezeit ma láttam: azt hiszem, kitűnően sikerültek. Hétfőn minden bizonnyal postára adom a levonatokat. Remélem: nem lesz még későn.

Még egyszer elnézést kérve, hogy idejét annyiszor igénybe vettem, vagyok mély tisztelettel alázatos híve,

Hekler Antal

München, 1905. febr. 10.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (4)

6.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1905. február 17.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

A cím, melyet második cikkemhez ajánlani szíves volt, tényleg találó és szabatos, – de kissé hosszú, s összefoglalón ilyenformán szeretném módosítani: „Előtanulmányok Alkameneshez” alatta zárójelben: (3 Athena fej).⁸⁸

A második cikkemnél a fényképekkel egy kis hiba van a kréta körül. Míg a cretai Athéna fejről és a Disney-féle Athéna-fejről van jó fénykép, addig a Glienecke-fejről csak egy régi, ócska rajz áll rendelkezésünkre 1844(!)-ből! Tudtommal ezen kívül csak gipszmásolatban forog közkézen. De talán úgy segíthetnénk a bajon, hogy én az itteni gipszmásolatokról készíttetnék egy fölvételt, s ezt lehetne a többiek mellett közölni. – Igen kívánatos volna ezeken a fejeken kívül még a Cherchel torsót, az eleusisi torsót és a Borghese⁸⁹ torsót (a kiegészített, szörnyű fej nélkül) közölni. Mert a mi olvasóközönségünk szereti a kényelmet. Azt nem merem hinni, hogy e műveket egyszerű megnevezés nyomán maguk elé tudnák az olvasók idézni, – arra pedig, hogy utána járjanak és fölkeressék, a szélesebb közönségnél igazán nem lehet számítani. S a fényképek nélkül olyan az archaeologiai értekezés, mint a száraz, morzsaszerű eledel, mely nehezen csúszik. – Nem tudom, nem fogja-e Méltóságod sokallani a fényképeket, melyeket kívánatosak gyanánt fölsoroltam. De legjobb hitem és az a törekvésem, hogy ne csak a szakembereket, de a nagyközönséget is vonzzuk, – nem mutat más utat, s én híven követem. – Végül még föltétlenül szükségesnek tartanám a skopasi(?) Athenát. Fájdalom, erről is csak szerencsétlen fölvételünk van. A fényképész egészen hibásan, oldalról vette föl ahelyett, hogy előlről adott volna róla művészileg igazán helyes képet. De Furtwängler is beérte vele. – Alább majd összeállítom a forrásokat, ahonnan ezeket a fényképeket annak idején majd esetleg sokszorosítani lehet.

Ha már első cikkemről nem kaphatom meg a kefelenyomatot, úgy a másodikról kérném, ha csak lehetséges, méltóztassék elküldeni, mert újabb ta-

nulmányaim néhány fontosabb eredményét szükségesnek tartanám jegyzet alakjában az eddigiekhez hozzácsatolni.

A fényképész számláját nem küldhetem el, – mert a fényképeket Furtwängler kiváló és megtisztelő szívességének és előzékenységének köszönöm. – Ezért kértem utolsó levelemben a közölt megjegyzés hozzácsatolását a cikkhez.⁹⁰

Furtwängler igen érdeklődött, vajon Méltóságod részt fog-e venni az orchomenosi kiránduláson? Nagyon szívesen biztató üdvözlését küldi. – A napokban láttam az orchomenosi ásatások tervrajzát, s néhány érdekes fényképfölvételt. De erről majd máskor bővebben.

Alázatos tisztelettel és köszönő üdvözléssel
készséges szolgálója,
Hekler Antal

München, 1905. II. 17.

Források

- A crétai Athena fej – Österreich. Jhft. 1898 / I. Reisch cikkének homlokképe⁹¹
- A Disney-féle Athéna fej – J. of H. S. XIX. Pl. I. I.⁹² (gyenge, elpuhított felvétel!)
- A Skopas-féle Athena – Fw: Masterpieces Fig. /?⁹³
- Cherchel torso – Gauckler: Musée de Cherchel⁹⁴ Pl. XI. i és az Österr. Jft. Reisch cikkében⁹⁵
- Eleusisi torso – Brunn–Bruckm No. 536.⁹⁶
- Borghese torso – Arndt–Bruckmann Einzelverkauf No. 133.

Ha a Borghese torso fényképe nem volna kéznél, úgy a dresdai Artemissel pótolhatnánk (Masterpieces Fig. 139.) (Sajnos: más, jobb fölvételt nem ösmerek.)

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (5)

7.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Párizs, 1905. május 17.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Remélem, kellemesen töltötte nagyszerű görögországi tartózkodása idejét és szerencsésen érkezett haza.⁹⁷ – Collignon⁹⁸ is megérkezett már, s néhány érdekes epizódot mesélt a kongresszusról.

Magamról csak annyit írhatok, hogy friss kedvvel és kitartással dolgozom a Louvre-ban. A szobrokat a lehető legalaposabban át tanulmányoztam, s becses jegyzeteket készítettem. Meglehetősen érdekes megfigyeléseket tettem, s itt-ott új szempontokat, eredményeket is ígérhetek. – Jelenleg az edényfestés tanulmányozásába mélyedtem. Az utóbbi na-

pokban éppen a legnevesebbek: Duris, Hieron és Brygos foglalkoztattak. Ez már a könnyebb fele a munkának. Sokkal nehezebb és homályosabb volt utam az Epiktetos körébe tartozó edények díszének vizsgálásánál. Itt még az archaeologiai irodalom igen hiányos. S amit nyújt, az is telve tévedésekkel. Nagyon szeretnék épen Epiktetos körének majd később egy hosszabb tanulmányt szánni. A legérdekesebb, legmozgalmasabb kor: csak alapos ismeretével értjük meg, hogyan fejlődik ki az elfogódott hagyományok vállán új, egészséges természet-megfigyelés nyomán az a nemes, előkelő, magasztosan egyszerű stylus, mely az edényfestésben ugyanazt a fokot képviseli, mint Phidias a szobrászatban.

Alkamenes-tanulmányomat Méltóságod engedelmeivel a Louvre-ban tett tanulmányaim alapján folytatni szeretném. Nagyon kérném kegyes választát, melyik füzetben jutna dolgozatom számára hely, s mikorra küldhetném el?

Nemrégiben két érdekes tárgyú füzet jelent meg a *Les grands artists* c. vállalatban. Az egyik: *Lysippe Collignon* tollából,⁹⁹ a másik Pottier műve: *Douris et les grands peintres de vases*.¹⁰⁰ Inkább a nagyközönségnek szánvák, de azt hiszem, egy kis ismertetés nem volna róluk hiábavaló. Sok érdekes kérdést érintenek, s nagyon ingerlik az ember tollát. Ha Méltóságod is kíváncsún tartja, úgy a cikkel együtt majd a két ismertetést is küldöm.

Furtwängler bemutatta vajon az aeginai szoborcsoportok új fölállításának tervét? Szóba került a kongresszuson a múzeumban levő emlékek közrebocsátásának kérdése? Nekem Furtwängler azt mondotta, hogy okvetlen szóvá teszi, hogy végre valahára véget érjen az az állapot, hogy néhány múzeumigazgató önkénye miatt a tudományos kutatás szenvedjen. – Az aphrodisiai és orchomenosi új ásatásokról kapott már hírt Méltóságos Uram? Van jelentős eredmény? Igazán feszült érdeklődéssel várom a híreket. – Kíváncsi vagyok, vajon sikerül-e az ócska tempломot Amyklaeban láb alól eltenni, s folytatni a megkezdett ásatásokat, melyekhez Furtwängler oly nagy reményeket fűz.¹⁰¹

De nem zaklatom tovább Méltóságos Uramat kérdéseimmel, csak arra kérem, hogy cikkemet illetőleg mielőbb értesíteni kegyeskedjék a beküldés határidejéről, hogy a gyűjtött anyagot nyugodtan földolgozhassam.

Mély tisztelettel, alázatos szolgálója,
Hekler Antal

Paris, 1905. V. 17.

Rue de la Sorbonne 8 (Hotel Montesquieu)

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 1905. 22/V.”
OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (6)

8.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Párizs, 1905. május 26.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Levelét nagyon köszönöm. – Mellékelve küldöm a Collignon művéről szóló ösmertetést.¹⁰² Miután csak kétoldali hely van az Értesítő legközelebbi számában, – Pottier könyvének az ösmertetése más-korra marad.¹⁰³ Azt hiszem, a két oldalt a mellékelt ismertetés körülbelül kitölti.

Furtwänglerről sokan mondják, hogy kellemetlen, öntelt a modora – de én igazán mondom, az érintkezés közben parányi nyomát sem vettem észre. Én nemcsak mint tudóst tartom nagyra, de mint embert is kedvelem, becsülöm. – Azután nála is áll a régi igazság, hogy minél kiválóbb, minél jelentősebb valaki, gyengéi, ferdeségei annál szembetűnőbbek. – A felesége nekem sem rokonszenves egyéniség. Számos furcsaságot hallottam róla már Münchenben.

Az Értesítőnek a nyári hónapokban nem jelenik meg egy száma? – Az Alkamenesen dolgozgatok s remélem, még mielőtt Parisnak búcsút mondok, befejezem.

Csak arra kérem, kegyeskedjék ismét majd az Ért.-ből két példányt küldeni.

Sietek cikkemet postára adni, hogy idejében megérkezék s vagyok tisztelő üdvözléssel alázatos szolgálója,

Hekler Antal

Paris, 1905. V. 26.

Rue de la Sorbonne 8 (Hotel Montesquieu)

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 1905. 3/VI.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (7)

9.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Párizs, 1905. június 14.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Nagyon köszönöm szíves sorait. Érdeklődéssel várom az Értesítő júniusi számát.

Eredeti tervemtől eltérőleg folyó hó 22.-én Londonba indulok, hogy a British Múzeumot is áttanulmányozzam. Ezzel azután Berlin kivételével a legnevesebb gyűjteményeket ösmerem. Még Ny-Carlsberg, Madrid és Szt. Pétervár maradnak. S azután újra és újra Itália meg Görögország. – A Párisban töltött idő igazán maradéktalanul gyümölcsöző volt. A Louvre-ban rendkívül sok ösztönt kaptam

a munkára, s emlékeit most lehető alapossággal ösmerem.

Az Alkamenes-tanulmányomat szeretném még itt befejezni, hogy Londonban már semmi sem izgasson, s nyugodtan a szemléletnek élhessek. – Augusztus hónap folyamán okvetlen elküldöm. A fényképekből, amelyeket a magam számára beszeréztem, majd néhányat a képek céljából ideiglenesen rendelkezésre bocsátok.

A Pottier könyve nyomán támadt gondolataim lassanként egész tanulmányra szélesedtek. Azóta alkalmam nyílt néhányszor magával a jeles szerzővel is beszélgetnem az edényfestés fontosabb kérdéseiről.¹⁰⁴ Igen sok lényeges ponton nem érthetek Vele egyet. Éppen ezért első tervemről letettem. A Durisról szóló füzet bírálata helyett majd a közeli számok egyikében kifejtem a magam álláspontját Pottier-val szemben. Csakhogy be kell várnom, míg a Louvre vázagyűjteményéhez írt katalógusának a harmadik kötete megjelenik, ahol majd nézeteit, amiket a Durisról szóló műben csak jelzett, részletesen fogja kifejteni. A szóbeli közlések alapján nem lehet semmit sem kezdeni. – Egy-két pontban, midőn hallotta ellenvetéseimet, úgy látszik, megingott a nézete. Majd meglátjuk, hogy mit hoz a harmadik kötet? – Persze ennek a tervemnek a megvalósításához is Méltóságos Uram engedelmét kell kérnem.

Az elmúlt héten az a kitüntető szerencse ért, hogy Rodint műtermében meglátogathattam.¹⁰⁵ A nagyszerű, érdekes benyomásokról beszámolni azonban egy rövidke levél keretében nem igen lehetne. Azután meg Méltóságod idejét sem akarom erősen igénybe venni.

Kimondhatatlan örömmel készülök londoni tanulmányutamra. Cecil Smith tárgymutatója¹⁰⁶ úgy látszik, igen használható.

Fogadja Méltóságos Uram hálás tiszteletemet. Alázatos szolgálója,
Hekler Antal

Paris, 1905. VI. 14.

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 1905. 19/VI.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (8)

10.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
London, 1905. június 22.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Nagyon hálásan köszönöm szíves sorait és jóságos tanácsait. Bizony, hogy minő siralmasak a mi tudományos viszonyaink, azt tán senki sem tudja

jobban, mint én, – de viszont senki sincs úgy eltökélve minden erejével küzdeni ennek a még föld alatt csírázó tudományos életnek a megteremtéséért, mint én. Lehet, hogy meddő a cél, de utána törekedni: kötelesség! Ahol annyi tér volna az alkotásra, a nagy, fontos munkára, mint nálunk, ott a tétlenség nem csak sértő, de nagyon fájdalmas. – Persze, amíg a nemzeti életküzdelem dúló harcai a szenvedélyeket úgy igénybe veszik, mint ma – a munkára nem igen marad sem erő, sem idő. Csak az a nemzet lehet dolgos tagja a szellemi haladásnak, melynek szomjas lelkét vágyak nem ostromolják! Adja Isten, hogy ez az állapot nálunk is mielőbb beköszöntsön!

Én a magam részéről csak becsületes munkát ígérhetek, melynek záloga az a munkakedv és lelkes munkaerő, mely bensőmet biztatón eltölti. És most tán erősebben, mint valaha! – Hogy minő lesz a tényleges elismerés, mely a hazában osztályrészműl jut, azt nem tudom. De mindig fogom tudni mérsékelni keserűségemet, mert nem egyesek hibájában keresem minden forrását, hanem az általánosan szomorú, kietlen idők és viszonyok mostohaságában.

De elég! Nem akarom Méltóságodat ezzel a kérdéssel hosszan untatni, s a mai nap, mikor először pillantottam meg a British Múzeum remekeit, nem is alkalmas arra, hogy ilyen kissé keserű, de mindennapi igazságokon, találgatásokon évdjém.

Nagyon kérem Méltóságos Uramat, kegyeskedjék az Értesítő egy példányát édes Atyám számára (Hekler Elek, Mária Besnyő, Pest megye) küldeni, a másikat pedig az én címemre. (London, 53 Old Compton Street, Hotel [olvashatatlan szó])

A tiszteletdíjat köszönettel megkaptam.

Még egyszer hálás köszönet a jóságos tanácsokért, s rajta leszek, hogy úgy cselekedjem.

Alázatos tisztelettel hú szolgálja,
Hekler Antal

London, 1905. VI. 22.

A levél tetejére a címzett ráírta: „Vál. 1905. 27/VI. Küldtem neki és atyjának Arch. Értesítőt.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (9)

11.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Mária Besnyő, 1905. július 19.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Bocsánatot kérek, hogy szíves levelére csak most válaszolok, mikor kilenc hónapi távollét után

hazaérkezve már kissé kipihentem az utazás fáradalmait. Nagyon szeretem volna már Londonból hosszabb levelet írni, de munkám annyira elfoglalt, hogy esténként mikor hazaérkeztem – erőm rendesen már fogytán volt.

Mindenekelőtt hálásan köszönöm az Értesítő példányait, melyek pontosan megérkeztek. – Ma már ismét munkához fogtam, s Alkamenes-tanulmányom befejezésén dolgozom. Egy New York-i barátom, Mr. R. Mc. Mahon¹⁰⁷ említette, hogy Ch. Waldstein az athéni archeológiai kongresszuson¹⁰⁸ tanulmányt olvasott fel Alkamenesről, melyben a kilencven évet élt Tizian analógiájára az *egyetlen* Alkamenes életét hasonlóképpen elnyújtja, s fejlődését a pergamoni herma és Thrasybulos fogadalmi ajándéka közé foglalja be.¹⁰⁹ Nem tudom, hallotta-e Méltóságod ezt a fölolvast? Ha igen, úgy hálás köszönettel venném, ha eredményeit röviden közölné, vagy megnyugtatna, ha Mc. Mahon közlései tényleg megbízhatók, mert cikkemben föltétlenül le akarok csapni Waldsteinre. Szó nélkül nem hagyhatom.

Londoni tanulmányaim rendkívül élvezetesekek és eredményesek voltak. Csak a vezetőség nehézkes kissé a British Múzeumban. Úgy vettem észre: nem tudják, hogyan kell igazán dolgozni. Egy-két edényt még csak előszednek az üveg mögül, de egész csoport tanulmányozása ily módon szerintük fölösleges. Az üveg mögött is lehet mindent látni. Persze Walters katalógusán is meglátszik, hogy így készült.¹¹⁰ – Nem tudom, látta-e Méltóságod Walters új, kétkötetes művét az edényfestés történetéről (Birch átdolgozása)? Én csak lapozgattam benne, de ha tényleg oly téves részleteket rejt, mint nekem Furtwängler mondotta, úgy nem sok hasznát láthatjuk. Az illusztrációi siralmasan rosszak. Az edényfestésnél fénykép mellett a rajz mindig elkel. Walters csak kis elmosódott fényképeket ad. – Úgy látszik, könyve nem váltotta be a nagy reményeket, melyeket Pottier fűzött hozzá.

Aminő utolérhetetlenül élvezetes kincseket rejt a British Múzeum, – oly keveset nyújt London mint város Paris után. Nem tudtam igazán megkedvelni. Mindenütt a praktikus élet, – esztétikai törekvésnek hiába kerestem nyomát. S úgy vettem észre, a műélvezet is nagyrészt csak betű csinálta, könyvből tanult. Hiányzik benne (!) az ihletes közvetlenség, a meleg lelkesség.

Rendkívüli örömökre Parisból magammal hozhattam Michon úr¹¹¹ szívessége révén a polykleitosi beneventi bronzfej egy gipszmásolatát,¹¹² s most nap-nap után gyönyörködhetem igéző szépségében. Vele mindig újra álmodom lelkem minden nagyszerű hevületét, ujjongó élvezetét. – De nem fárasztom tovább!

Válaszát remélve, vagyok alázatos tisztelettel
hűséges szolgálója,
Hekler Antal

M. Besnyő, 1905. VII. 19.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (10)

12.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Mária Besnyő, 1905. augusztus 7.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Az a kegyes, jóakaró érdeklődés és kitüntető jóindulat, melyet Méltóságos Uram eddig is irányomban tanúsított s melynek eddig is már annyi szép és értékes jelét vettem, bátorít föl arra, hogy most, midőn éltem egy nagy fontosságú kérdéséről van szó, egy kéréssel alkalmatlankodjam, s pihenésében soraimmal háborgassam.

Miután a Szépművészeti Múzeumban, ahová be szerettem volna jutni, az állások rendszeresítésére hosszú ideig még nincsen kilátás, a mai napon a kultuszminiszter Ó Nagyméltóságához folyamodványt adtam be, kérve, hogy engem a magas vezetése alatt álló minisztérium művészeti osztályába fizetéstelen segédfogalmazóvá kinevezni kegyeskedjék. Tekintettel eddigi tanulmányaimra, a külföldi egyetemeken töltött évre s irodalmi munkásságomra, továbbá számba véve azt, hogy szüleim érettem már eddig is tetemes anyagi áldozatot hoztak, s az államtól mindez ideig semmi segílyt sem kaptam, egy évi szabadságot s némi ösztöndíjat is kértem, abból a célból, hogy Furtwängler tanár úr felhívására a müncheni egyetemen a művészettörténeti szakból a doktoratust megszerezsem. Természetesen az után nem mulasztanám el, hogy azt idehaza nostrifikálják.

Ösmerve azt a jó viszonyt, mely Méltóságos Uramat Lippich Elek kultuszminiszteri osztálytanácsos úrhoz¹¹³ fűzi, s tudva azt, hogy az ő véleménye minő súlyos a kinevezéseknél, – alázatosan kérem Méltóságos Uramat, kegyeskedjék ügyemet néhány sorral Lippich osztálytanácsos úr (Fonyód-fürdő) pártoló figyelmébe ajánlani.

Azt hiszem, Méltóságos Uram, aki ösmeri törekvéseimet, lelkem irányát, s aki tudja, minő nehéz manapság gyökeret kapni e hazában, minő fájdalmas és emésztő a bizonytalanság, – nem fogja rossz néven venni, hogy e nehéz kérdésben Hozzá fordulok.

Megérkezésem után szerettem volna azonnal Méltóságos Uramnál tiszteletemet tenni, de sajnálatomra hallottam, hogy elutazott.

Alkamenes-tanulmányom második felének már csak vasalás híja, s augusztus hó második felében leszek bátor pesti lakására elküldeni.

Kérésemet megújítva s kellemes pihenést kívánva vagyok mély tisztelettel alázatos szolgálója,
Hekler Antal.

M. Besnyő, 1905. VIII. 7.

A címzett ráírta a levél hátlapjára: „vál. 1905. 9/VIII. Karlsbad”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (11)

13.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Mária Besnyő, 1905. augusztus 11.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Nagyon hálásan köszönöm kegyes jóindulatát. Én ma már azon a ponton állok, hogy *alea jacta est*. Folyamodványom már néhány napja benn van a minisztériumban, s biztatásnak nincs híja, hogy kérésemet teljesítik. Egyelőre tehát a jövő reménységéből élek. Majd meglátjuk, – próbálkozásunk minő eredménnyel jár.

Nagy érdeklődéssel olvastam szíves közléseit Waldstein felolvasására vonatkozólag. Mostani cikkemben, amely már készen van s legkésőbb szeptember 15-én Méltóságos Uram kezei között lesz, – csak röviden fogok Waldstein nézeteire kitérni. Ha értekezése megjelenik, igyekszem majd az ő kalandos föltevését hosszabb fejtegetésben ártalmatlanná tenni. Én egyetlen művészi életen belül a fejlődést az olympiai díszektől, a pergamoni hermától a Parthenonig, sőt még a Lemniáig is alig tudom elképzelni. Igazán kíváncsi vagyok, mivel tapasztja ki ezt a nézetét! Én egy marokra való érvelést sem tudnék összekeresni.

Nem tudom, Méltóságos Uram vajon a Walters (Birch) féle kézikönyv bírálatára gondol-e? A művet egész terjedelmében még nem olvastam. Mindenestre hálás és tanulságos feladat volna vele bővebben foglalkozni. Mihelyt Pestre jövök, s lesz néhány nyugodt hetem, nekifogok az áttanulmányozásának, s ha úgy érzem, hogy megbírálásával sikerül majd néhány érdekes eredeti szempontot megvilágítanom, úgy közlöm majd Méltóságos Urammal, s helyet kérek számára az Értesítőben.

Az „Allgemeine Zeitung” aug. 5-iki számában cikkem jelent meg,¹¹⁴ amely amint hallom, a müncheni körökben nagyon tetszett. Mellékelve bátorodom Méltóságos Uramnak egy példányt belőle elküldeni.

Még egyszer köszönetet mondva kegyes jószágáért, s kérve, hogy cikkem számára az okt. 15-iki számban helyet fenntartani szíveskedjék, vagyok mély tisztelettel alázatos szolgálja,

Hekler Antal

Besnyő, 1905. VIII. 11.

A címzett ráírta a levél tetejére (ceruzával): „vál. 1905. 20/VIII.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (12)

14.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Piliscsaba, 1905. augusztus 27.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Kegyess, érdekes soraira csak innen válaszolhatok, ahová gyakorlatozni érkeztünk már vagy 5 napja. Még 18 napig tart a rabság.¹⁵ 13-án már Pesten leszek, és szabadon rendelkezem az időm felett. Akkor majd fölkeresem Méltóságos Uramat, s elmondom, mi járatban vagyok.

Négy nappal ezelőtt megkaptam a kinevezésem a közoktatásügyi minisztériumba fizetéstelen fogalmazó gyakornokká. A miniszter Ő excellenciája egy évi szabadságot és ösztöndíjat is ígért. Ha így még egy évet külföldön tölthetnék, kimondhatatlanul sokat lendítene haladásomon.

A fényképeket a cikkkel együtt szeptember 15-én elhozom. Remélem, nem lesz későn. A tanulmány írva igen terjedelmesnek látszik. Nem tudom, nem lesz-e szükség kettészakításra. Bármennyire kívánatos volna is az egységes hatás, – ha másként nem megy, meg kell tenni.

Nagyon örültem és kiváló becsét tulajdonítok nekik, hogy cikkem Méltóságos Uram tetszését megszerezte. Furtwänglertől is rendkívül meleg, elismerő kártyát kaptam. Ez a kettős elismerés munkám szép jutalma.

Amit Méltóságos Uram a stylizálás meghatározásának fontosságáról ír, azt én is igaznak érzem. De azt nem gondolom, hogy Furtwängler ettől szándékosan húzódozott. – Magam sem tartom oly nehéznek meghatározni, hogy mi volt a stylizálás a görög művészetben? Talán azt lehetne mondani: hangsúlyozása és kiemelése mindannak, ami valóban nemesen és öntudatosan emberi, ami örök, – szemben mindazzal, ami tűnő, ami pillanatnyi, ami fölszínes, szemben a természetességgel mindennapi értelemben. Más művészet is stylizált, de így és ilyen irányban egy sem többé. A cinquecento Mi-

chelangelóval a különlegességet, az erőltetett helyzeteket törvénné teszi. A nemesen, méltón és örökön emberit szertetördeli és beléöli a pillanatnyi, teljesen önkényes helyzetekbe. A művészet leigazza az emberben az embert. A gótikában pedig a külső és belső kötöttség a szentek és királyok alakjában az embert szánsalmasan koldussá teszi. A görög művészet az egyetlen, melynek stylizálása az örök és nemesen emberit, a valóban értékes embert vitte diadalra.

Íme néhány kusza sorban: egy pár szó a görög művészet stylizálásáról. Legközelebb majd bővebben s világosabban próbálom egy cikkben kifejteni.

Méltóságos Uram esetleges kegyess sorait Besnyőn kérem.

Szíves üdvözléssel alázatos szolgálja,
Hekler Antal

Pilis Csaba, 1905. VIII. 27.

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 1905. 9/IX.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (13)

15.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Budapest, 1905. szeptember 25.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Az Orsz. Rég. Társ. titkárától, Szendrey úrtól¹⁶ még mind ez ideig semmiféle értesítést nem kaptam. Azt hiszem, a mai nap folyamán meg fog érkezni a levél, melyet Méltóságos Uram kilátásba helyezett.

A cikk korrektúráját ma reggel már nyomdába vitték. Egy segéd érte jött.

Amidőn ezeket Méltóságos Uram tudomására hozom, még két kéreéssel alkalmatlankodom. Az egyik: nagyon szeretném, hogyha még, amennyiben lehetséges, a mai napon vagy 2–3 meghívót kaphatnék a holnapi ülésre. A másik kéreésem, hogy a cikkemből, ha nem okoz zavart, néhány különnyomatot kaphassak.

Ha tudnám, hová forduljak a meghívók ügyében, az igen tisztelt Tanár Urat nem is háborgattam volna ily kicsinységekkel.

Bocsánatot kérve az alkalmatlankodásért, mély tisztelettel vagyok alázatos szolgálja,

Hekler Antal

Budapest, 1905. IX. 25.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (14)

16.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Budapest, 1905. október 17.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Édes Atyám váratlan halála alkalmából kifejezett részvétéért fogadja, kérem, fájó fiúi lelkem őszinte köszönetét. Végtelen nagy a veszteség, mely bennünket sújtott, s ezt talán senki oly mélyen és bánkódva nem érzi, mint én.

Talán vétek látszólag a kegyelet ellen, ha ebben a levélben másról is szólok, – de az élet munkára hív. Az elköltözettek emlékének nem fájhat az élők munkássága.

Már hosszabb ideje érintkezésbe léptem levelezés útján E. Pottier úrral, aki a Louvre-ban az antik edényfestés osztályának az őre, s akihez párisi tartózkodásom sok kellemes emléke fűz, – azért, hogy megnyerjem beleegyezését arra (!), hogy a Louvre egy nagybecsű edényét, mely Hephaistos visszatérését ábrázolja az Olymposra, s amely már párisi tanulmányaim alkalmával is elragadott,¹¹⁷ a magyar Arch. Értesítőben közölhessük fényképben. Néhány nap előtt érkezett meg a válasz, melyben Pottier úr kész örömmel nyújt segédkezet tervem kiviteléhez. Már most csak arra kérem Méltóságos Uramat, kegyeskedjék értesíteni, vajon szintén hozzájárul-e tervemhez. Azt hiszem, nagy szolgálatot teszünk vele, ha ezt a pompás edényt jó fényképben közöljük, s az Értesítőnek is előnyére lehet, úgy hiszem, az ilyen első közzététel, mely kénytelen-kelletlen rá fogja utalni a külföld szakembereit. Ha az igen tisztelt Tanár Úrtól a választ megkapom, a fényképező útján azonnal intézkedem, hogy a fényképet mielőbb megkaphassuk. Természetesen méltányoló művészettörténeti ösmertetéssel kísérem a képet. Ennek kapcsán aztán közönségünkkel az edényfestés főbb problémáit is meg lehetne ösmertetni.

Szegény Jó Édes Atyám elhunytá következtében természetesen külföldi utam kissé kitolódott. Csak e hó utolsó napjaiban indulok el Münchenbe. Furtwängler is csak ekkor érkezik meg. Úgy tudom, jelenleg Dalmáciában utazgat. Néhány hete kaptam tőle értesítést.

Mielőtt elhagynám Budapestet, okvetlen óhajtanám egy délelőtti tiszteletemet tenni. A hivatali szabadságom már tegnap megkezdődött.

Méltóságos Uram kegyes válaszát kérve igaz tisztelettel, alázatos szolgálja,

Hekler Antal

Budapest, 1905. X. 17.

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 1905. 21/X.”
OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (15)

17.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1905. november 18.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Már két hete körülbelül, hogy Münchenben vagyok. Szorgalmasan és kitartóan dolgozom.

Munkásságom legújabb, érdekes eredményeit röviden összefoglalva vagyok bátor mellékelve beküldeni; talán jut még valamelyes hely az Értesítő legközelebbi számában.¹¹⁸ Csak arra kérem, kegyeskedjék lehetőleg ábrákat adni mellé. Csak a két császárfej (Arndt–Bruckmann: Gr. u. röm. Portraits T 52. T. 85) s két pénz (Bernoulli: Römische Ikonographie III,3 Münztafel VI, 17 [Probus] IX,4 [II. Constantinus]¹¹⁹) fényképe volna szükséges ahhoz, hogy az olvasó fejtegetéseimet figyelemmel kísérhesse és ellenőrizhesse. Ezek nélkül igazán nehezen érthető a tanulmányom.

A Hephaistos-vázáról legközelebb már kapok fényképeket. Január vége felé remélem, a szöveggel is elkészülök, bár most más irányban is roppantul nagy az elfoglaltságom.

Az újonnan felállított aeginai szobrok kis mintáit is már láttam, és tanulmányoztam. Legközelebb szíves engedelmevel majd bővebben írok róluk.

Most sietek, hogy levelem még idején megérkezék.

Mély tisztelettel vagyok Méltóságos Uramnak alázatos szolgálja,
Hekler Antal

München, 1905. XI. 18.

Amalien Strasse 51. II r.

A címlap tetején ceruzával: „Fényképezés Hekler cikkéhez”, a levélben további jegyzések vörös írónnal.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (16)

18.

Hekler Antal levele legifj. Szász Károlyhoz¹²⁰
München, 1905. november 20.

Igen tisztelt Barátom, Nagyságos Uram!

Bocsáss meg, hogy csak most adok hírt magamról, közel háromheti távollét után, de az első napok nyugtalansága és munkája nagyon lekötötte az időmet; másfelől pedig tudom, hogy nagyfokú elfoglaltságodban hosszas, gyakori leveleimmel csak zavarnálak. Most is csak rövid leszek.

Mondhatom, rendkívül jól esik ismét ez a komoly, nyugodt környezet, ahol munkásságomhoz minden segédeszköz rendelkezésemre áll: pompá-

san rendezett és válogatott szakkönyvtár és csaknem teljes gipszmúzeum. Különösen ez utóbbinak a hiányát odahaza fájdalmasan éreztem, mert hiába a művészettörténeti tanulás és munkásság, legbiztosabb, egyetlen módszere: a szem iskolázása, ami pedig csak gipszmásolatokon vagy eredeti szoborműveken lehetséges. Nálunk, ahol egyetlen eredeti görög szobor sincsen, kétszeresen fontos volna: a szakszerűleg rendezett, minden kort felölelő gipszmúzeum.

Beiratkoztam az egyetemre, s rendkívüli élvezettel hallgatom különösen Furtwängler előadásait. Ritka geniális ember. Tudása ritka mély és alapos, s amellet megvan benne a nagy tehetségek művészi éleslátása és határozott, biztos ítélete. Az ő nagy egyéniségének és ritka jóindulatának hatását igazán hálásan érzem nap-nap után.

Az egyetemnek minden kiváló embere – sajátos képpen – nem bajor származású. S ennek oka, hogy a bajor faj nem tehetséges. Érzi ezt az ember a mindennapi érintkezésben. Csupa alantas, lomha észjárású, közepes ember: képes nyers tréfára, durva mulatozásra, de komoly fölhevülésre, lelkes munkára aligha. Aminő arányban nő a sörfogyasztás, ugyanolyan arányban apad a Münchenben megjelenő könyveknek a száma. Ez jellemző statisztikai adat.

Persze, nyakig munkában – alig tudok valamit mindarról, ami odahaza történik. Különben sem hagyom, hogy a napi események izgalmi elszibbasszák munkaerőmet – de most igazán egészen elszigetelten élek. S kétségtelen, hogy nagy idegerőt takarít így meg az ember.

A múltkorjában igen érdekes, általános érdekű tanulmány vázlatát vettem papírra: „A nő az antik művészetben”. S midőn jegyzeteimet átnéztem, eszembe jutott megtisztelő felszólításod, hogy az „Urania” számára írjak valamit. Azt hiszem, ez a tárgy igen alkalmas volna. Élénken, melegen és szépen lehet tárgyalni anélkül, hogy tudományos részletekbe bocsátkoznék az ember. S néhány képpel világítva meg a kérdést – az olvasó érdeklődését mélyen le lehetne kötni. – Kérem tehát szíves véleményedet, vajon a tárgyat alkalmasnak tartod-e, lehetne-e mellé 8–10 képet adni, s ha igen, úgy melyik számban jutna hely cikkem számára, hogy majd idején útnak indíthassam?

Decemberben nagyobb tanulmány írásához fogok, Furtwängler felszólítására. Addig szeretném ezt a kis cikket befejezni. Hiszen már jóformán együtt van az anyag – csak vasalás híja.

Nemrégiben sikerült földerítenem két hibás névvel ellátott római császárportrait valódi nevét az egykori pénzek alapján. Tanulmányomat legközelebb beküldöm az „Archaeologiai Értesítő” számára.

De nem tartalak föl tovább apró-cseprő dolgaimmal, Nagyságos Uram.

Tovább is nagybecsű jóindulatodat kéri, s szív-
ből üdvözlöl igaz tisztelettel alázas szolgálád,
Hekler Antal

München, 1905. XI. 20.
Amalien Str. 51. II. r.

OSZK, Kézirattár, Levelestár, Hekler Antal levelei
legifj. Szász Károlyhoz (1)

19.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1905. december 1.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Nagyon köszönöm kegyes sorait. Az aeginai oromcsoportokról remélem, kapunk fényképet. Csak addig kell várni, amíg a nagy munka az aeginai ásatásokról megjelenik. Az első közzététel megelőzésébe Furtwängler nem egyezhetik bele. Remélhetőleg a februári számban már helyet foglalhat az ösmertetés. Ugyanakkor talán helyén való volna legalább röviden megemlékezni a Glyptothek új, érdekes szerzeményeiről. Esetleg ezekről is adhatunk már addigra fényképet.

A Hephaistos-cikket remélem vagy 3–4 hét múlva elkészíthetem. Most más irányban nagyon el vagyok foglalva. Esetleg fenntarthatnók az április számra.

Nagyon kérem, ha a császár portrait-król szóló rövid tanulmányom ki lesz szedve, kegyeskedjék Méltóságos Uram a kefelenyomatot elküldeni, hogy itt-ott még kiegészítsem.¹²¹ Sok toldás nem lesz.

Ma csak ily röviden. – Furtwängler szívélyes üdvözlötét küldi. Tegnapelőtt igen kedélyes, érdekes estét töltöttem nála.

Mihelyst csak kissé szabadabb leszek, bővebben írok.

Vagyok Méltóságos Uramnak mély tisztelettel alázas szolgálója,
Hekler Antal

München, 1905. XII. 1.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (17)

20.

Hekler Antal levele legifj. Szász Károlyhoz
München, 1905. december 12.

Igen tisztelt Nagyságos Uram!

Mellékelve vagyok bátor szíves engedelmeddel beküldeni az ígért cikket az Urania számára.¹²²

Igyekeztem az érdekes kérdést új szempontból megvilágítani, s talán mégis elértem, hogy soraim általános érdekre számíthatnak. Nem szigorúan tudományos tárgyalásra törekedtem, de közvetlen lelkeséggel igyekeztem új szempontok világában megbízható adatokat adni. Azt hiszem, így felel meg a legjobban az *Urania* céljainak.

Csak az volna kívánatos, hogy az olvasó minél több kép kíséretében kapja fejtegetéseimet. Különböző érdeklődése erősen megcsappan. Amennyire csak lehetséges volt, mindenütt oly kézikönyvekre hivatkoztam, melyek könnyen hozzáférhetők. Ez persze nem mindenütt volt keresztülvihető.

A képeket, melyek úgyszólván nélkülözhetetlenek – a következőkben állítottam össze:

- 1) Tükörhordó nő Amyklaéból – Ephemera archeologica 1892. Taf. I.
- 2) Euphranor festett edénye – Furtwängler-Reichold: Griechische Vasenmalerei T. 63.¹²³ (a felső sor elegendő)
- 3) Síremlék – Antike Denkmäler I. T. 33. (középső kép)
- 4) Versenyfutó leány – Brunn-Bruckmann: Denkmäler der griech. und röm. Skulptur T. 521.
- 5) Athena Lemnia – Furtwängler Meisterwerke T. II.
- 6) Knidosi Aprodité – Brunn-Bruckmann T. 371.
- 7) Korinna szobra – Arndt-Bruckmann: Griech. und römische Portraits T. 143.
- 8) Római női fej – Arndt-Bruckmann T. 61.

Azt hiszem, az idézett művek az egyetemi könyvtárban mind megvannak. Az egyetemi régiségtár révén is hozzájuk lehet férni. Ha esetleg valamelyik fénykép beszerzése terén nehézség volna, úgy kérném szíves értesítéset. Néhány az idézettek közül megvan pesti lakásomon. Esetleg, ha szükséges, szívesen rendelkezésre bocsátom.

Még egyet kérek. Nagyon szeretném a kefele nyomatot magam átjavítani. Ha nem csinál zavart az időbeosztásban, úgy nagyon kérek, kegyeskedjél úgy intézkedni, hogy ideküldjék.

Amidőn szíves jóindulatodért ismételtlen köszönetet mondok, vagyok őszinte tisztelettel alázatos szolgáló,

Hekler Antal

München, 1905. XII. 12.
Amalien Str. 51. II. r.

A listát a címzett ceruzával kipreparálta. A 6)-ot áthúzta és ráírta: „Müvtört. 306.” És a végére, nagyobb betűkkel: „Melosi Aphrodite?”

OSZK, Kézirattár, Levelestár, Hekler Antal levelei legifj. Szász Károlyhoz (2)

21.

Hekler Antal levele legifj. Szász Károlyhoz München, 1905. december 29.

Igen tisztelt Nagyságos Uram, kedves Barátom!

Az új esztendő alkalmával igaz, tisztelő rokonérzéssel kívánok Neked minden jót. Lássad munkás életednek továbbra is gazdag sikerét, lejed örömet a kedves családi körben. – Én pedig arra kérek, tarts meg továbbra is nagyra becsült jóindulatodban és vonzalmadban.

Nem tudom, megérkezett-e idején a cikkem? Megfelel-e az *Urania* olvasó közönségének? Nagyon hálásan venném, ha minderről egy-két sor értesítést kapnék, s tudatnád, vajon a kefele nyomatot mikorra várhatom?

Engem a karácsonyi ünnepek kissé feltartottak a munkámban. Még a mai napon is zárva van: minden könyvtár, múzeum. Csak odahaza dolgozhatok.

Az én karácsonyi ünnepjeim csendes magányban peregtek le. A szent estét avval töltöttem, hogy elolvastam Euripidés Médeáját Willamowitz kitűnő kiadásában. Újra meg újra visszatértem azokhoz a gyönyörű sorokhoz, melyekben a kar Athént dicsőíti. A szellemileg tevékeny Athén valóságos apotheozisa ez. Méltó kiegészítése ennek Periklés halotti beszéde Thukydidesnél, mely Athén politikai nagyságát magasztalja önérzetes, szárnyas szavakkal. Ezt is újra átolvastam, s azután rátértem Furtwängler remek tanulmányának az élvezésére. (Über griech. Kunst: Deutsche Rundschau 1905. ápril) Rendkívül szellemes összefoglalása ez mindazoknak a vonásoknak, melyek a görög művészetet oly utolérhetetlen magasra emelték. Az a sok, mélyreható különbség, mely Phidias és Praxiteles művészetét, a későbbi korok művészi alkotásaitól elválasztja, itt meleg szavakban nyert kifejezést. Itt megértünk sok mindent, amit eddig csak éreztünk. –

Csöndes ünneplés volt ez a hármass olvassmány, – de nagy volt az én gyönyörűségem s a lélek életkedve magasra szökken az ilyen mély élvezetek nyomán.

Én igazán nem vagyok barátja, mikor munkában vagyok: az ünnepeknek. Az ember kizökken a rendes kerékvágásból. S különösen nálam most minden nap súlyos veszteség.

A napokban meghívót kaptam a Verein für Bildende Kunst ülésére. Obrist (szobrász)¹²⁴ tartott érdekes előadást a művészet, vallás és tudomány viszonyáról. Az egész persze csak művészi légvár számba mehet, való tudományos értéke fejtegetéseinek alig volt. De amit fölépített, az igen ügyes és művészi benyomást gyakorolt.

Nem tudom, érdekel-e különösebben Dürer művészete? A napokban remek könyv jelent meg

róla. Amint Wölfflinnek ez az új munkája Dürert megvilágítja: így értem és méltányolom én is ezt a művészt.¹²⁵ Nincs ebben a könyvben semmi abból a mesterségesen nagyított áradozó lelkesedésből, mely a német műtörténetírókat a német művészetel szemben jellemzi. Wölfflin néhány év előtt kitűnő könyvet írt az olasz renaissance művészetéről.¹²⁶ S most az olasz mestereken iskolázott finom szemmel lépett Dürer elé. Ez megóvta minden elzárkózott elfogultságtól.

Tegnap kaptam meg Parisból egy remek festett edény fényképét Pottier szívessége révén.¹²⁷ Sikert az *Archaeologiai Értesítő* számára a közzététel jogát megszerezni. Úgy gondolom, az áprilisi számban majd írok hozzá néhány oldalt.

De most veszem észre, mily hosszúra nyúlt levelem. S ma még egy vitaestére kell mennem.

Igaz tisztelem kifejezésével vagyok alázatos szolgád,
Hekler Antal.

München, 1905. XII. 29.

OSZK, Kézirattár, Levelestár, Hekler Antal levelei legifj. Szász Károlyhoz (3)

22.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1905. december 29.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Fogadja az új esztendő alkalmából legjobb kívánságaimat. Adjon az Isten erőt, hogy nagybecsű munkásságát még soká folytathassa, s lelje örömet Hozzá tartozói körében. Én pedig arra kérem: tartson meg továbbra is megtisztelő jóindulatában.

A Louvre-i edény fényképe megérkezett: a lemezzel együtt. Úgy gondolom, a lemezre nincsen szükség: ezért nem is teszem ki a hosszú út veszedelmeinek, hanem csak egy levonatot indítok útnak a mai postával. Dontenville valóban derék munkát végzett. A fénykép a lehető legjobb. Nagy kár volna, ha az *Értesítő*be erősen kicsinyített alakban kerülne!¹²⁸

A kísérő tanulmányon már dolgozom. Mihelyt elkészülök vele, elküldöm. – Az aeginai szobrok új felállításáról még a februári számban aligha írhatok. A nagy díszmunka Aegináról késik. És megjelenése előtt nem kaphatunk fényképet. Karácsonyra kellett volna már a könyvpiacra kerülnie, de karácsony előtt néhány nappal Furtwängler még a kéziratot dolgozott. – A napokban láttam a gipszmúzeumban az újonnan kiásott aeginai sphynx gipszmását. Remek darab! Egyetlen képviselője az aeginai műv-

szetnek az oromdízseken túl. De ritkán értékes és jelentős. Csak róla alkothatunk fogalmat Aegina fénykorának utolsó éveiről. A fejlődés fonalát a végzet itt egyszerre kiragadja a kezeink közül.

Nem tudom, mikor kerül vajon sor a római császárportrait-kra? Nagyon kérem, kegyeskedjék majd a kefényomatot ide küldetni. Volna néhány apró toldásom, javításom. Mind csak néhány szó. Nem sokat ront a szedésen.

Ha Méltóságos Uram óhajtja, úgy a lemezt is elküldöm, ellenkező esetben majd csak magammal hozom. Félttem, hogy utóbb még eltörik. Pedig nagy kár volna érte. Igazán sikerült fölvetél! Nagy örömmel szemlélgetem.

Mély tisztelem jelentésével vagyok alázatos szolgája,

Hekler Antal

München, 1905. XII. 29.

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 15/I. 1906.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (18)

23.

Hekler Antal levele legifj. Szász Károlyhoz
München, 1906. január 1.

Igen tisztelt Nagyságos Uram, kedves Barátom!

Szíves soraidat hálásan köszönöm. Úgy gondolom, a képekkel hamarosan rendbe jövünk. Remélem, hogy egy héten belül az összes fényképet postára adhatom. Néhányat az itteni gipszmúzeum igazgatója, dr. Sieveking¹²⁹ révén fogunk megkapni. Igen kedves, előzékeny ember.

Ami a milói Venust illeti, egészen öntudatosan mellőztem a cikkemben. Elhiszem és értem, hogy a Louvre vándora csodálatos igézzel áll meg a csodás szépségű csonka szobor előtt; – de nem is gondolja, hogy ennek a szobornak az ő nagy szerencséje, hogy csonka. Ha töretlenül, épen maradt volna ránk: nem gyakorolna oly mély hatást. Ami nagyszerű benne: az a múlt időké; s épen ez maradt reánk. Ami az alkotó művész sajátja: az a szobor szerencsére elveszett.

A milói Venusról az utolsó húsz év alatt a vélemény nagyon átalakult. A kutatók, akik Melos szigeten ráakadtak: igézőn szépnek találták. S a gondolat igen csábító volt a szobrot mint Praxitelés eredeti remekét XVIII. Lajosnak¹³⁰ ajánlani. Igen, de ott volt a bökkenő, hogy a szobor talapzatán ott volt a művész jelzése: ...ANDROSEPO..., amit Praxiteléssel sehogy sem lehetett összeegyeztetni. A fölírásnak tehát el kellett tűnnie. De ha a királyt becsapták is,

a tudományos művészettörténet kutatásai hamarosan rájöttek a turpisságra. A fölírásnak ugyan még máig nincsen nyoma, jól eltüntették, de megvannak a talapzattöredékről Quatremère de Quincy¹³¹ rajzai és följegyzései. Mióta Furtwängler a milói Venust alapos elemzése tárgyává tette (Meisterwerke), minden művészettörténet-író egyetért, hogy a milói Venus nem a legnagyobb kor terméke: a hanyatlás idejéből való. A gymnaseion, melyben találták, csak a harmadik század végén (Kr. e.) épült, s a vele együtt talált hermák (Theodoridas) mind azt bizonyítják, hogy a sokat csodált szobor Praxitelés körétől bizony igen messze esik. A milói Venus csak a második század hanyatló idejének a terméke. Alkotó művésze a múlt idők emlékeiből válogatás útján teremtette ezt a szoborművet. Alapmotívumában a milói Venus a capuai Venust őrzi meg; de a művész valami átalakítást végzett: bizony nem nagy szerencsével. A capuai Venusnál a mozdulat teljesen érthető és indokolt: Arés pajzsát tartotta, melyben teste szépségét szemlélte. A milói Venusnál megmaradt az állás: a jobb kar itt is az alsó testen átcsavart ruhát tartja, de a tekintet nem arra az oldalra irányul, mint a capuai Venus motívuma megkívánná, hanem maga elé révedez. Ez már lehetetlenné teszi, hogy a capuai Venus mintájára egészítsük ki. Másra kellett tehát gondolni. A talapzat bal oldalán talált négyszögletes mélyedés tovább vezette a kutatókat. A mélyedés: pillér alapja, melyre az istennő bal karját föltámasztotta. Ugyanilyen helyzetben látjuk a mélosi Tychét a Mélos szigetén vert egykorú pénzeken s nagyszámmal maradt ránk a hellenisztikus időből hasonló egyéb alkotás. És most csak egy pillanatra kísérelje meg valaki kiegészítve a milói Venust maga elé képzelni: alig hiszem, hogy a nagy varázs nem fog foszladozni. Számos aprólékosság, melyekre itt nem terjeszkedhetem ki bővebben: mind igazolja, hogy hanyatló művészet és ízlés alkotásával állunk szemben. – A milói Venus hatásának ma, azt hiszem, két nagy rugója van: a csonkasága, ami bizony szerencséje és az, hogy ez a mű eredeti alkotás, – nem másolatban maradt ránk, mint a nagy korszakok csodás remekei legnagyobb részt. És a hanyatló idők eredeti alkotása még mindig nagyon ígéző erejű. Midőn a knidosi Aphroditét vagy a capuai Venust (Skopas) a milói Venus hatásával összemérjük, sohasem szabad feledni, hogy az első kettő csak római korabeli másolatban maradt ránk: mögöttük az eredetit csak visszaálmodhatjuk ihletes, szárnyas képzelettel.

S azután a névnek is nagy nimbusza van! A franciák hiúsága gondoskodott róla, hogy híre nagyra nőjön, s a föllállítása a Louvre-ban még ma is a régi csodálatnak megfelelő.

De azáltal, hogy a milói Venus így megkapta az őt megillető művészettörténeti helyet és értéket, persze senkinek a csodálata ne szenvedjen csorbát! Mélyedjen el mindenki élvezetében! – Én igazi örömmel láttam és látom, hogy a szemlélők hosszan állanak az alkotás előtt: szóltanul, megigézve. De őszintén megvallom, hogy midőn a Louvre-ban megfigyeléseket tettem: a művészi hatást illetőleg: erős kétségeim támadtak a hatás közvetlen őszinteségében. Igen sok embernél a Baedeker három csillagja fakasztott az ajkon csodáló sóhajtást.

De ha a milói Venus finom művészi érzékű emberekre is nagy hatást gyakorol, mint a Te eseted mutatja, úgy ez csak azt bizonyítja, hogy a görög művészetnek még hanyatlása idején is csodás, páratlan ereje van! Reám, őszintén megvallom, olyan mély hatást nem gyakorolt. Lehet, hogy a történeti szemlélet a csonkaság ígézetét mindig újra és újra szétépte. Órákat töltöttem a termében, alaposan áttanulmányoztam: de emléke nem tartozik a legnagyobbak közé, miket lelkemben hordozok. Az u. n. Venus genetrix vagy az Ares Borghese, a gabii Diana vagy a Velletri Athena sokkal erősebb nyomot hagyott lelkemben. (Valamennyi a Louvre-ban.)

Bocsáss meg, hogy ily hosszasan időztem a kérdésnél, de talán érdekelt s a kérdésed szinte kötelességemmé tette, hogy a magam álláspontját bővebben igazoljam. Nagyon köszönöm azért figyelmzettedet: azt hiszem, igen sokan csodálva látnák, hogy az antik nőiség képviselői közül a milói Venus kimaradt. Éppen ezért egy jegyzetben meg fogom említeni s egyúttal röviden jelezni fogom művészettörténeti helyét és értékét.

Még csak azt említem meg, hogy a fölírás-töredéket kétféleképpen egészíthetjük ki, vagy: [Αγρο] ἀνδρος ἐπο[ίησε], vagy pedig [Αλεξ]ἀνδρος ἐπο[ίησε]. Mindkét név gyakori a hellenisztikus kor művészei között.

Szíves elnézésedet kérem, hogy idődet ily hosszasan igénybe vettem. A fényképeket, mihelyt lehet, küldöm. Esetleg egy-kettőt Giraudon útján Párisból kell beszereznem. De Giraudon nekem igen jó emberem.¹³² Rögtön küldeni fogja, amit megrendelek.

Igen örülök, hogy cikkem megnyerte tetszésedet. Mély tisztelettel, és szíves üdvözléssel vagyok alázatos szolgád,

Hekler Antal

München, 1906. I. 1.

OSZK, Kézirattár, Levelestár, Hekler Antal levelei legifj. Szász Károlyhoz (4)

24.

Hekler Antal levele legifj. Szász Károlyhoz
München, 1906. január 5.

Igen tisztelt Nagy Uram, kedves Barátom!

A fényképek ügyében már intézkedtem.

Három lemezt a mai napon postára adtam címedre. Segítségükkel könnyű lesz a clichéket előállítani. Valamennyit a gipszmúzeumban készítették, eredeti fölvételek után igen olcsó áron. [á 1 M] Az egyik lemezen két dombormű szerepel. Csak az egyik szükséges, mely a ládába nyúló fiatal lányt ábrázolja. A másikat majd el kell földni.

Két lemezt már itt kellett átadnom a cliché-készítőnek, mert a lemezeket innen elküldeni nem lehet: a gipszmúzeumban szükség van rájuk. Hogy így megkaphattuk, az is nagy szívesség és könnyebbség. Így egy-egy cliché 6 M-be kerül, még a fölvétellel együtt is bizonyára drágább volna.

A hiányzó három fényképet Giraudonnál Parisban megrendeltem. Hiszem, hogy rövidesen kézhez kapom őket, s akkor azonnal továbbítom.

Ilyenformán úgy gondolom, 15-16-dikára minden cliché elkészülhet, s ez nem fogja a cikk megjelenését hátráltatni.

Remélem, hogy intézkedéseimet helyesled, vagyok szívélyes üdvözléssel alázatos szolgáló,
Hekler Antal

München, 1906. I. 5.

OSZK, Kézirattár, Levelestár, Hekler Antal levelei legifj. Szász Károlyhoz (5)

25.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1906. január 26.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Fogadja hálás köszönetemet múltkori jóakaró, értékes soraiért. Régi meggyőződéseim, hogy csak a saját erőnkbe vetett bizalom adhat a munkának friss szárnyalást és lendületet. S hogy aki másra épít, mint önmagára: keservesen csalódik a legtöbb esetben: erre az élet bőven szolgál példákkal. A környező baráti kör nemes feladata csak az lehet, hogy biztató ösztönrel újra élessze a munkakedvet, ha olykor üt a kétség órája, ami bizony vajmi nehezen kerülhető el. S a baráti érintkezésnek ezt a becsvagyébbresztő, eszmekeltő, nemesítő hatását itteni barátaim körében igazán mélyen érzem.

Bocsánatot kérek, hogy mellékelt cikkem talán kissé hosszabbra nyúlt, mint talán magam is gondoltam. De ennek több, súlyos oka van. Az edény oly elragadóan szép, s annyi érdekes, művészi megfigyelésre ad alkalmat, hogy vétkes könnyelműség lett volna csak röviden letárgyalni. Azután az olvasó közönségre is tekintettel kellett lennem. Sok mindent el kell mondanom, amit itt alig kellene megemlíteni. Hogy való megértésre és méltánylásra találhasson az edény, az edényfestés néhány általános kérdésére is ki kellett terjeszkednem. Ha Méltóságos Uram majd átolvassa, s úgy találja, hogy nem olyan rossz, mint aminő hosszú – terjedelme majd elnézést talál.

A napokban nyílt meg itt a müncheni magánosok tulajdonában lévő antik műtárgyak gyűjteményes kiállítása. Van közöttük néhány igen érdekes darab. Többek között a Doriforos torzójának egy remek példánya. (Pourtales) A kiállítás fénypontja. – Furtwängler érdekes N. Sándor feje is sok csodálóra talál, bár én nem tudok vele megbarátkozni. Az anyag igen kellemetlenül, zavarón bontja meg az egységes hatást. N. Sándor heves, szenvedélyes kifejezése erőteljesen melegen elbágyad a langyosan sárgás alabástrom áttetsző színében. Érdekes példája ez annak, hogy az anyagnak a művészi hatásnál minő fontos szerepe van, s hogy vannak művészi formák, melyek bizonyos anyagokat egyenesen nem tűrnek meg. A fej Egyiptomból való.

Arndt hatalmas gyűjteményének csak néhány darabja szerepel a kiállításon. Legszebb kincse egy síremlékről való női fej Praxitelés köréből, melyet a Brunn–Bruchmann féle vállalat egyik legújabb táblája fényképben közöl. Néhány tanulságos ruhás torzó: – az egyik a Parthenon stíljének becses képviselője, a másik szélben lobogó redőivel a hellenisztikus időkre vall – egészítik ki a gyűjteményt.

Bissing egyiptomi fayance-töredékeket állított ki, – a kis bronzok között különösen egy athléta keltette föl a figyelmemet: argio typus Hageladas¹³³ köréből.

Nagyon kérem Méltóságos Uramat, ha csak lehetséges: magam szeretném átjavítani szedés alatt lévő cikkemet.

Mély tiszteletem jelentésével vagyok alázatos szolgáló,
Hekler Antal

München, 1906. jan. 26.

A levélre Hampel ráírta: „küldtem a pénzt, és az utalványt a seminariumba címeztem”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (19)

26.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1906. február 2.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Az utalványt köszönettel megkaptam szíves sorai kíséretében. – A kiállításához nincsen semmiféle tárgymutató. Kissé gyorsan kapták össze: rendszeres előkészületek nélkül, s ha mégis oly gazdag és eredményes, úgy ez Bissing báró¹³⁴ fáradozásainak a gyümölcse. Ő volt a lelke ennek a kitűnő gondolatnak. Nap-nap után özönlenek az emberek a kiállítás termébe. Nem tagadom, én mikor a rendezést láttam, féltem, hogy kissé tudományos jellege, tudákos íze lesz a dolognak, s a közönség elijed. Aggodalmimnak kettős forrása volt. Kis terembe túltömve összezsúfoltak mindent, s minden egyes tárgynál rőfös cédula fehérlik: mindegyik a tudományos bölcsesség bibliája. Féltem, hogy a közönséget elriasztja. Örülök, hogy csalódtam. Senki sem gondolta volna, hogy serfőző München ennyi kincset rejt magában!

Ha a kiválóbb műtárgyakról fényképek készülnek, úgy azonnal beszerzek néhányat Méltóságos Uram számára.

A jövő hónap első napjaiban útnak indulok: napfényes Itáliába, hogy az eredeti emlékek tanulmányozásával, friss benyomásokkal zárhassam le készülő munkámat. A régi Rómában kitűnő vezérem lesz: Furtwängler előadása, mely éppen most e tárggyal foglalkozik.

Tegnap előadásában egy igen érdekes, új bronzszoborcskát mutatott be, melyben Krésilas vulneratus deficiensére ösmer.¹³⁵ A harcok lándzsájára támaszkodva próbál föllépni, – de ereje megtörik s a következő pillanatban mély sebében összeroskad. Rendkívül érdekes, eredeti alkotás: motívumában emlékeztet a Phidiasra visszavezetett Mattei amazonra, aki szintén hasonló módon támaszkodik lándzsájára.

Múltkori levelemben elfeledtem kérni Méltóságos Uramat, hogy adjuk a Hephaistos-váza fényképe mellett a Strena Helbigianában (S. 116–117) közölt edény fénynyomatát is.¹³⁶ Gyönyörű darab. S az összefüggés a két edény stíljében igen tanulságos.

Nem tudom, remélhetem-e még, hogy a császár-portrait-król szóló cikk kefelelynyomatát magam javíthatom át.

Mély tisztelettel és hálás üdvözlettel, alázatos szolgálója,

Hekler Antal

München, 1906. II. 2.

Amalienstrasse, 51. II r.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (20)

27.

Hekler Antal levele Koronghi Lippich Elekhez
München, 1906. február 5.

Mélyen tisztelt Nagyságos Uram!

Hálás szívvel köszönöm azt a rendkívüli, értékes jóindulatot, mellyel az ösztöndíj iránt való kérésemet támogatni kegyes voltál. Nagy megnyugvás az munkára vágyó lelkemnek, hogy így a kitűzött célt, mely után minden erőmmel törekszem, elérhetem. A munkás élet eszménye lassanként lelkemnek valóóságos hitvallásává lett. Eddig minden munkám, minden törekvésem csak az önbizalom kétes alapján emelkedett, növekedett fel. Jól éreztem mindig, hogy önbizalom nélkül nincsen a munkának igaz szárnyalása. Nélküle a lélek csak óramű, melynek nincs rugója. De az önbizalom mindig erősen hajlik a kétség felé, és a munkaerő, mely egyedül rajta nyugszik, az ösztön kósza szeszélyességével nyilatkozik meg. A munkakedvnek a szilárd állandóságot csak a kötelességérzet adhatja meg, melyet a mások bizalma fakaszt lelkünkben. S most midőn ez a kötelességérzet gyökeret vert lelkemben: Hozzád fordulok, Nagyságos Uram, igaz hálaérzettel, mert jól tudom, hogy ez belső átalakulás oly külső tény nyomán fakadt, melyet nagy részben jóindulátú befolyásodnak köszönhetek.

Mos is már, midőn tanulmányaimba mélyedve töltöm napjaimat: igaz örömmel gondolok arra az időre, amidőn majd a Te nagybecsű vezetésed alatt a mi magyar művelődésünk szolgálatába hajthatom minden erőmet és tudásomat. Ha idekint a távolban valamelyes siker, elismerés mosolyog felém: mindig gondom van rá, hogy a mi hazai földünk kamatja munkából ki ne vesszék. Valóban értékes szolgálatot csak akkor tehetünk, ha lényünket meg nem tagadva belevisszük az idegen világba a magunk művelődésének értékes, sajátos elemeit.

Még egyszer: mély hálával és köszönettel fogadd Nagyságos Uram igaz tiszteletem kifejezését, alázatos szolgáló,

Hekler Antal

München, 1906. II. 5.

OSZK, Kézirattár, Levelestár

28.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1906. február 15.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Midőn a napokban Furtwänglernek a párisi Hephaistos-kratér fényképét megmutattam: nagy elragadtatással szemlélte, s azt az óhajtását fejezte ki, hogy az edényről németül is közöljek rövid ösmertetést, hivatkozván az Archaeologiai Értesítőben közölt fényképre. Az edény oly fontos, hogy a szakkörök figyelmére méltán igényt tarthat. Furtwängler gondolatát igen helyesnek gondolom: csak Méltóságos Uramat kell megkérdeznem, nincs-e kifogása az ellen, hogy az Allg. Ztg. Beilage-jában rövid ismertetést közölnek az edényről, esetleg még az Arch. Ért. megjelenése előtt, de máris jelezvén cikkemet az áprilisi számban. Nagyon köszöném, ha Tanár Úr lenne kegyes ez irányban tájékoztatni felfogásáról, melyet mindenképpen irányadónak fogok tekinteni.

Az itteni magánosok kiállításának műtárgyairól a fényképek: Arndt-Amelung vállalatában (E. V.) fognak megjelenni, s akkor egyenkint olcsón megszerezhetők. Ha méltóságos Uram kívánja, megküldetek néhányat a címére. – Nem tudom, látta-e már az Aegináról szóló művet? Igazán hatalmas alkotás.¹³⁷ Eddig még csak lapozgattam benne. Nagy falat. Most nincs annyi időm, hogy nyugodtan áttanulmányozhassam. A fő eredményeket Furtwängler szíves közlése révén tudom.

Még egy fontos kérdésem van. Ha a Hephaistos-kratéréről szóló cikkem ki lesz szedve, kérem, legyen kegyes egy kefelenyomatot küldetni számomra, hogy magam javíthassam át. Lenne valamelyes pótolnivalóm.

A jövő hónap elején útnak indulok Olaszországba. Most próbálkozom, vajon sikerül-e Torlonia hg. gyűjteményébe bejutnom. Ritka szerencse lenne. És van rá reményem, hogy sikerül.

Fogadja Méltóságos Uram mély tiszteletem jelentését, alázatos szolgálója,

Hekler Antal

München, 1906. II. 15.
Amalien Str. 51. II. r.

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 1906. 20/II.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (21)

29.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Budapest, 1906. március 7.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Nagyon köszönöm szíves sorait. A cikket 20-ig okvetlenül megküldöm, s vasárnap délelőtt 10 órakor leszek bátor a Régiségtárban tiszteletemet tenni.

Még egy kérésem volna. Egy német barátom, cand. Phil. *Otto Fischer*¹³⁸ holnap d. e. felmegy a Múzeumba, hogy a régiségtárat megtekintse. Igen hálás lennék, ha a Méltóságos Uram lehetővé tenné, hogy a gyűjteményt akadálytalanul megszemlélhesse. Neki nem szakmája az ókori művészettörténet. A renaissance kori művészettel foglalkozik. Egy fél esztendő múlva teszi a doktorátusát Berlinben Wölfflinnél.

Sokszoros szívességét és kegyes jóindulatát hála-lásan köszöni igaz tisztelője és alázatos szolgálója,
Hekler Antal

Budapest, 1906. III. 7. Csütörtök

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (22)

30.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1906. március 9.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Holnap este útnak indulok Itáliába. Veronán, Bolognán, Mantuán át Firenzébe. Ez lesz első hosszabb tartózkodásom. Onnan azután egyenesen Rómának tartok, ahol körülbelül egy hónapig fogok időzni. Címeimet mindenünnen megírom, s nagyon kérem, kegyeskedjék majd Tanár Úr, ha készen lesz, cikkem kefelenyomatát utánam küldeni, hogy magam javíthassam át.

A műtörténet bírálatával még nem készültem el.¹³⁹ Nem akarom elsietni. Nagy a felelősség s amint látom, tarkállik a tévedésektől. – A könyvet utólagos szíves engedelmével magammal viszem. Mihelyt végzek vele, azonnal hazaküldöm. Nem tudom, mi a legkésőbbi beküldési határidő, hogy még belekerüljön az áprilisi számba, amint mélyen tisztelt Tanár Úr kívánja. Nagyon szeretném, ha legalább a római rész bírálatát kitolhatnók júniusig.

S ez alkalommal még egy kérésem volna. Mivel sajtó alatt lévő cikkemre igen nagy súlyt helyezek – hosszú, nagy munkámba került s egész lelkemmel dolgoztam rajta –, nagyon szeretném, ha Tanár Úr beleegyeznék, hogy az Értesítő megjelenése után különnyomat alakjában megjelennek külön nyomta-

tott címlappal.¹⁴⁰ Természetesen a könyvpiacra semmiképp sem kerül. Csak barátaim körében terjeszteném. Parisba is kell majd okvetlen néhány példányt küldenem ösmerőseimnek. – Ha igen tisztelt Tanár Úr beleegyezik, úgy talán magam érintkezésbe léphetnék a Franklin Társulat nyomdájával. (A különnyomatok költségeimet természetesen viselem.)

Amint hallom, húsvétkor W. Klein is Rómában lesz. Egy barátom, aki most Prágában időz, közölte velem ezt a hírt.

Ugyancsak húsvét táján ásatások is lesznek: az Ara Pacis törmelékeit próbálják majd fölszabadítani a mélységből. Érdekes volna, ha bejuthatna az ember az ásatások színhelyére, de az olasz tudósok nagyon zárkóztak. Talán Amelung vagy Hauser révén majd sikerül, akikhez Furtwängler ajánlott.

Most próbálkozom, hogy Torlonia herceg nagyszerű gyűjteményét is megtekinthessem. Nem igen bízom a sikerben.

Fogadja mélyen tisztelt Tanár Úr igaz hálámat és tiszteletemet sokszoros, szíves jóindulatáért. Alázatos szolgálója,

Hekler Antal

München, 1906. III. 9.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (23)

31.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Firenze, 1906. március 19.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

A második Firenzében töltött nap pompás, mély benyomásai kissé kimerítettek. Munkaerőm e késő esti órán igen ellankad. Csak a szemlélt művek képei zsonganak lelkemben, s mint megannyi bűvös látomás vonulnak el előttem. Reggel a Brancaccikápolnában Massaccio és Filippino remekeit csodáltam.¹⁴¹ A délelőttöt az Uffizi görög–római emlékei között töltöttem. Estefelé pedig a San Miniato dombjáról szemlélttem a szürkületbe boruló nagyszerű várost, amint a felhőkön áttörő nap aranykévéje egy-egy foltját ragyogó színekben fölcsillogtatta.

A határozott cél által korlátok közé szorított munkaszabadság békóit néha csak nehezen viselem el. Amennyire csak lehet, igyekszem az antik művészet jelentősebb emlékeit mind áttanulmányozni. Eddigi utamban még mindenütt kimerítettem a múzeumok anyagát. Jellemző, hogy Veronában, Vicenzában és Mantuában: csak úgy hemzseg a múzeum a hamisítványoktól. Számukat vizsgálódásaim, úgy gondolom, néhányval újra szaporított-

ták. Modenában a múzeum rendkívül előzékeny igazgatója néhány darabot azonnal félreeső sarokba dugott. Érzésem, aggodalmaim úgy hiszem, teljesen meggyőzték.

Bolognában feledhetetlen órákat töltöttem az Athena Lemnia feje előtt.¹⁴² Sajnos, hogy a barnás foltok az arcon a benyomást annyira zavarják.

Bármennyire elmélyedtem is eddig a fényképek és gipszmásolatok csodálatában, az eredeti mű még mindig újabb gondolatokat keltett lelkemben. A nemes emberi öntudatosság eszménye sehol ily mély, benső felfogással nem jutott máshol kifejezésre. Az emberi öntudatosság a Lysippos nyomán induló hellenisztikus művészetnek is eszménye maradt, de minő más értelemben! A nyugalmas, nagyszerű benső élet egyszerű formákban megnyilatkozó ereje helyett a külső mozgalmasság, a túlzott izomerő lesz ennek a gondolatnak egyetlen szószólója.

De messze vezetne, ha nagyszerű, eszmekeltő benyomásaim legnagyobbjait csak futólag is érinteném. Inkább csak arra szorítokozom, ami fontos és sürgős. – A bírálattal vándorutamban nem igen haladhattam előre. Most majd esténként újra előkerül, s hiszem, hogy a görög rész bírálatát 25 körül útnak indíthatom. Ugyanakkor a könyvet is postára adom.

Körülbelül egy hétig még itt maradok. Kérem, kegyeskednék talán Tanár Úr cikkem kefelelyomatát, ha készen áll, ideküldeni, hogy hamarosan átjavitva mielőbb utána küldhessem.

Mély tisztelettel és igaz hálával alázatos szolgálója,
Hekler Antal

Firenze, 1906. III. 19. cstr.

Pension Laurent, Via del Presto di San Martino, 11.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (24)

32.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Róma, 1906. március 30.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Nagyon köszönöm utolsó levelét. Az üdvözléseket sorjában át fogom adni. Tegnap már fönn voltam a német archeologiai intézet könyvtárában. Néhány órát ott töltöttem délután, mert a szakadó eső fedél alá kényszerített. Eredeti tervem a forumra vitt volna. – A könyvtárban Huelsen¹⁴³ rendkívül szívesen fogadott. Ma délután Koertenél¹⁴⁴ teszek látogatást, akinek jóindulatát Furtwängler nagyon melegen a figyelmembe ajánlotta. A napokban Amelung¹⁴⁵ is Hauser¹⁴⁶ is sorra kerülnek. Persze igyekszem a látogatásokat lehetőleg különben meddő órákban végezni, nehogy sok időt veszítsek.

Sok bajlódásom van a múzeumokban tanulmányaim között. Minden egyes szobron, mely munkám körébe vág, meg kell vizsgálnom, a fej ráillik-e vagy idegen. Persze ehhez lajtorja kell, s nyugodtan kell nagyítóval vizsgálni a karcolt márványfelületet. Már Arndt Münchenben azt a jó tanácsot adta, hogy sohase forduljak, amíg munkámat be nem fejeztem, a múzeum igazgatóságához: csak akadémikusokra találok. A szolgálknál borraivalóval sokat lehet elérni. És tapasztalásom igazat ad neki.

Láng könyvének a bírálatával nemsokára elkészülök. Bizony lassan halad ez a munka: csak itt-ott szakíthatok rá időt, ha már minden egyéb elkészült. Néha meg, mikor a késő esti órán nekifognék: fáradtságom minden munkának útját állja.

Bocsánatot kérek tehát, ha még vagy 10 napig itt tartom a könyvet. Hiszen a bírálat már úgyis a jövő számra marad.

Cikkem kefelelyomatát új címemre kérem. Talán lenne kegyes pontosan megadni a napot, melyen vissza kell küldenem, hogy a javító munkát besorozhassam magamnak. – Kérem igen tisztelt Tanár Úr kegyeskedjék azt is tudatni, vajon hozzájárul-e a különlelyomatok készíttetésének tervéhez, úgy amint múltkor megírtam, hogy a nyomdával érintkezésbe léphessek.

Csak ily rövid, száraz, tárgyilagos levelet írok, mert a nap már magasan jár – s a munka sürgető szava minden nyugalmamat elűzi.

Mély tisztelettel és hálával alázatos szolgálja,
Hekler Antal

Róma, 1906. III. 30.
Via delle Mercede 50.
Pension Nagel

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 1906. 2/III.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (25)

33.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Róma, 1906. április 4.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Szíves levelét megkaptam a kefelevonattal együtt. Kegyes jóindulatát nagyon köszönöm. Gróf Teleki Sándor urat a napokban fel fogom keresni.¹⁴⁷

Ma meglátogattam a Museo Nazionale igazgatóját, aki csodálkozásomra a szobrok megvizsgálásánál teljesen szabad kezet engedett, s minden eszközt rendelkezésemre bocsátott. Nem várt előzékenység. Olaszországban más a szokás. Sok bajom van a fényképezéssel. Az engedélyt csak júniusra adhatják, s

akkor is annyi bolond föltétellel fűszerezve, hogy az ember inkább lemond a tervéről. Pedig éppen az én munkakörömben a római nőalakok szobrainál nagy szükség volna új fölvételekre. Hiszen oly kevés került eddig még nyilvánosság elé. Ez a tér eddig még nagyon elhanyagolt. Csak ilyen járatlan utakon nőhet nagyra a Wickhoff–Riegl féle felfogás a római művészetéről! Szellemesen, nagy elmeélel, ravaszul fejtegették ki felfogásukat – de hézagos ösmereten épült föl nézetük. Múltkor egy lelkes Wickhoff-tanítványt könnyen sarokba szorítottam: nem kell más, csak az emlékek tanúsága, s az elmélet porrá lesz.¹⁴⁸

Eredeti tervem szerint még vagy két hetet tölténék Rómában. De úgy látom, valamicskével meg kell toldanom. Az anyag óriás, s az idő eszeveszetül szalad. A legszorosabb tárgykörömben kívül is elkészálna a lelkem örömet legalább néhány napra. A renaissance és az antik szobrászat belső és külső, alaki különbségeinek problémája egyre kísért. S megfigyeléseim, följegyzéseim egyre szaporodnak. – Michelangelo szobrászi problémáiról is volna sok mondanivalóm. Éppen ő roppant érdekes, mint nő nagyra az antik művészet éltetésével, s később minő titáni erővel szakad el ettől a talajtól. Nincs mélyebb ellentét szellemben és alaki megoldásban, mint Michelangelo rabszolgái a Giardino Boboliban¹⁴⁹ s az antik művészet fénykorának bármelyik alakja.

De sokra menne, ha megfigyeléseimmel előhozakodnám.

Mellékelem a javított kefelelyomatot. – Talán lenne kegyes mélyen tisztelt Tanár Úr a különlelyomatokat illetőleg néhány sorban tájékoztatni.

Fogadja még egyszer jóindulatú érdeklődéséért és támogatásáért igaz hálámat és köszönetemet. Mély tisztelettel alázatos szolgálja,

Hekler Antal.

Róma, 1906. IV. 4.
Via delle Mercede 50.
Pension Hotel

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 1906. 9/IV.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (26)

34.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1906. május 31.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Mellékelve útnak indítom a rég várt bírálatot Láng munkájáról. A Zsámboki¹⁵⁰ részéről a kritikát csak néhány nap múlva küldhetem. Evvel rövidebben végezhetünk.

Igazán magam is sajnálom, hogy Láng munkájáról nem szólhattam dicsérőleg. Bármennyi szorgalom gyümölcse: bizony csak gyenge próbálkozás. – Igen nehéz volt a szerepem: kíméletes szerettem volna lenni; másfelől a magam véleményét nem titkolhattam el.

Nagyon kérem, ha csak lehetséges, hogy láthassam a kefelenyomatot. Talán lesz még valamicske javítanivalóm.

Mély tisztelettel és igaz hálával, alázatos szolgálója,
Hekler Antal

München, 1906. V. 31.
Von der Tann Str. 10/0

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 15/VI. 1906.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (27)

35.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1906. június 9.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Szíves sorait nagyon köszönöm. Az ismertetésen magam is szeretnék egyet-mást igazítani, s itt-ott toldásra is volna szükség. Igazán örülök, hogy az októberi számra marad, így legalább még átnézhetem néhányszor, ha időm akad. Nagyon hálásan köszönöm, ha Tanár Úr lenne kegyes s a kéziratot visszaküldené, hiszen szedésre még aligha kerül. Ha valami irányban kiegészítést méltóztatik jónak gondolni, úgy kérek ez irányban tájékoztatást. Bizony sok mindent kellett volna megemlítenem még: a tévedéseknek ez csak a föle, amit fölsoroltam, de úgy véltem, elég ennyi is. – Mivel így időt nyertünk, a római rész bírálatával sem kell sietnem. Zsámboki munkája úgy látszik: száraz, de gondos kivonat. Még nem olvashattam át egészen. Nagyon elfoglal a tanulmányom kidolgozása, melyet július végén szeretnék benyújtani. A szóbeli vizsgára alighanem csak októberben kerül sor. A melléktárgyakból még nem érzem magamat elég biztosnak, bár Furtwängler biztatott, hogy ezekre nem kell nagy súlyt helyezni. Úgy tervezem, hogy július végén, ha munkámat benyújtottam, haza jövök s a nyáron át otthon készülök, tanulok a szóbeli vizsgára. Ősszel csak éppen néhány nappal a vizsgát napját megelőzőleg jövök vissza Münchenbe.

Dolgozatom így valószínűleg csak karácsony táján kerül ki a nyomdából. Nagyon köszönöm kegyes, jóságos érdeklődését. Mindenesetre leszek bátor egy példányt személyesen átnyújtani. Hiszem, hogy érdekes, új eredményeket adhatok. Irodalommal nem sok bajom akad, mert a kidolgoztam

kérdésnek nincsen irodalma. Tisztán a műemlékek szemléletén építhetem föl munkámat. És ez kitűnő iskola a szemnek. Persze mi tagadás benne (*sic*), a művészi gyönyörűség, amit a ruhás római nőalakok nyújtanak, nem valami nagy. Annál élvezetesebb és érdekesebb a nagy mintaképekkel, a görög nőalakokkal való összehasonlítás. Furtwängler igazán ritka érdeklődéssel kíséri figyelemmel munkámat. Minden új megfigyelés, új eredmény után kérdezősködik. A tárgy is nagyon érdekl. Az ő magánjegyzeteiből is igen sok érdekes, becses adatot bocsátott rendelkezésemre. Nagy hálával tartozom az ő ritka jóindulatáért.

Igen örülnék, ha a nyáron tehetném a mélyen tisztelt tanár Úrnál tiszteletemet. Én augusztus elején leszek csak Pesten, mert Bécsben megállok útközben néhány napra, s átdolgozom az ottani múzeumot. Október közepéig körülbelül Pesten leszek, s akkor is csak néhány napra jövök vissza Münchenbe.

Nem tudom, a portrait-cikkem jön-e a mostani számban, vagy az is októberre maradt? Ha jön, úgy kérnék néhány példányt az Értesítőtől. – A múlt számot köszönettel megkaptam.

Az őszi évszak egyik novemberi ülésén szívesen tartanék egy előadást az Archaeologiai Társulat körében, hogyha mélyen tisztelt Tanár <Úr> is helyesnek tartja, ily címen: *A ruházat esztétikai értéke a görög művészet nőalakjain.*

Szíves válaszát remélve vagyok mély tisztelettel alázatos szolgálója,
Hekler Antal

München, 1906. VI. 9.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (28)

36.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1906. szeptember 30.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Remélem, tegnap küldött rövidke cikkemet megkapta. Úgy látszik, még mindig sok becses dolog csúszik át az olasz és görög határon. Csak pénz legyen – és könnyen szép gyűjteményt lehetne összehozni. Nem tudom, hallott-e róla valamit, hogy az u. n. ludovisi trón¹⁵¹ másik fele is már csendesen elhagyta az olasz határt.¹⁵² Német földön pihen és <a> napos Itáliába nem tér vissza többé soha. Akik látták, úgy mondják, szépségben a Museo Nazionaleban lévő részt még messze fölülmúlja.

A koppenhágai Niobé-orumcsoporthoz is egy új alakot fedezett föl Hauser éles szeme valamelyik római bank egy rejtett zugában. Menekülő fiatal leány,

aki térdre rogy, s tekintetét esdően veti a magasba. Ruhája lecsúszott testéről, s csak combját takarja el. Motívumban emlékeztet némelyik Iliupersis tányér Cassandrájára. Egyike a görög művészet legremekebb eredeti alkotásainak, ami ránk maradt. És megint sok téves, elfogult nézetnek kell majd pusztulnia. Az u. n. esquilinusi Venus is egészen más világitást kap. – De az új felfedezés egyelőre még: titok. Engem is csak sűgva-bűgva avattak be.

Én tanulmányomat már befejeztem, és be is nyújtottam. Tegnap már nyilatkozott is róla Furtwängler. Nagyon megnyerte tetszését. Roppant örülök ennek a jelentős sikernek, mert igazán minden erőmmel és időmmel dolgoztam értekezésemen kerek egy esztendőn át. Most már csak a szóbeli vizsga volna hátra. Arra is rákerül a sor november első napjaiban. Csak a melléktárgyakkal lesz még sok bíbelődnivalóm. De majd csak megbirkózom velük.

És most még egy kéréssel háborgatom. Első Alkamenes-cikkem összes példányait szét kellett küldenem. Az utolsó kettőt Conze¹⁵³ és Curtius¹⁵⁴ kapták. Nekem nincs már egyetlen példányom sem. Nagyon köszönném, ha lenne kegyes egy példányt belőle elküldetni számomra. (1905. 2. füzet)

Pottier-től a Héphaistos-kratér közlése alkalmából igen meleg hangú levelet kaptam.

De nem tartom föl tovább soraimmal. Mély tisztelem és igaz hálám jelentésével vagyok Tanár Úrnak alázatos szolgálója,

Hekler Antal

München, 1906. IX. 30.
Von der Tann Str. 10/O.

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 1906. 11/X.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (29)

37.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
München, 1906. október 17.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Becsés sorait, a példányokat és a tiszteletdíjat megkaptam. Hálás köszönet értük.

Magam is úgy gondolom, hogy a bírálattal nyugodtan várhatunk. Nekem is kedvemre való volna, ha egészen nyugalomban – végzett munka után – átnézhetném a beküldött kéziratot és kiegészíthetném. Nagyon sajnálom, hogy Láng munkájáról nem szólhatok őszinte elismeréssel. Tessék elhinni, szívesebben tenném – de meggyőződésem ellenére

soha. Én az egész vállalatot jelen alakjában szerencsétlennek tartom. Kellemetlenebb az ilyen igazság kimondása a bírálónak, mint a szerzőnek. Az Író jó szándéka: szent; kétségbe vonni senki sem meri. A bíráló munkájánál nagyon sokan mellékörvényeket keresnek. Ez teszi a szerepet oly hálátlanná és kényessé. Mélyen érzem én ezt – s ezért kétszeresen nehezemre esik az *elitáló* bírálat. De nem tehettem másként! Igen kíváncsi vagyok a mélyen tisztelt Tanár Úr megjegyzéseire. Úgy hiszem, november 20. táján már Pesten leszek. Addig még nagy munka áll előttem. Neki kell gyürkőznöm minden erőmmel.

Mély tisztelem és igaz hálám jelentésével maradok alázatos szolgálója,

Hekler Antal

München, 1906. X. 17.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (30)

38.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Budapest, 1907. február 5.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Nagyon kérem, kegyeskedjék valamelyik hétköznap délutánján (szerda kivételével) egy órát kitűzni, amidőn otthon találok és nem zavarom. Igen szeretnék egy-mást Tanár Úrral megbeszélni. Szíves értesítését előre is hálás lélekkel köszönöm.

A két érdekes fejet a múzeumban egyszer már tanulmányoztam, de mielőtt az értekezés írásához fognék, még egyszer szemügyre veszem őket. Csak ne állnék oly kegyetlenül fukaron az idővel. A hivatalos óra késő délutánig leigáz. S mire otthon kissé kipihenem a zsibbasztó fáradságot – koromsötét az est!

Addig is, amíg személyes találkozás útján élőszóval tehetem, ez úton vagyok bátor Méltóságodnak jelezni, hogy e hó 26-án a „Szobormásolás az ókorban” címen a Régészeti Társulat ülésén előadást fogok tartani. Végtelenül megtisztelne, ha ez alkalommal Tanár Úr kitüntetne megjelenésével.

Kegyes értesítését ismételve kérem, s vagyok mély tisztelettel és igaz hálával alázatos szolgálója,

Hekler Antal

Budapest, 1907. II. 5.

IX. Erkel u. 9.

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 1907. 7/II.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (31)

39.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Budapest, 1907. március 27.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Köszönöm szíves sorait s a megküldött próbanyomatokat az autotypiákból. Valóban jól sikerültek, s teljesen megfelelnek a célnak.

Az Enyedi-gyűjtemény női szobrát már 1903-ban közölte a „Művészet”,¹⁵⁵ de a föl vétel oly rossz, s a szöveg hozzá oly zavaros, hogy mindenképpen megérdemli az új közlést. Én tehát fölvettem a kis szobrot, s a jövő hét elején megküldöm a levonatokat.

A müncheni fényképek dolgában tegnap kaptam értesítést Dr. Curtiustól. Néhány napon belül megérkeznek.

Fogadja Méltóságos Uram ismételten őszinte hálaomat. Mély tisztelettel alázatos szolgája,

Hekler Antal

Budapest, 1907. III. 27.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (32)

40.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Budapest, 1907. április 4.

Mélyen tisztelt Méltóságos Uram!

Szóbeli megbeszélésünk alapján leszek bátor 8–10 napon belül egy részletet beküldeni Münchenben nemsokára sajtó alá kerülő tanulmányomból az Archaeologiai Értesítő számára, ha az áprilisi számban volna még hely. Talán lesz kegyes hozzá néhány clichét készíttetni. A fényképeket majd felhozom alkalmilag. Ábrák nélkül bizony nehéz lenne a fejtegetéseket kísélni, mert az anyag teljesen feldolgozatlan és kiadatlan.

Mielőbbi kegyes válaszát kérve vagyok mély tisztelem jelentésével Tanár úrnak hálás, alázatos szolgája,

Hekler Antal

Budapest, 1907. IV.4.

IX. Elek u. 9.

U. i. Reám nézve meglehetősen fontos volna, hogy a részlet még az áprilisi számban láthasson napvilágot.

A címzett ráírta a levél tetejére: „vál. 1907. 7/III[I].”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (33)

41.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Budapest, 1907. október 17.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Bocsásson meg, ha ismét háborgatom s idejét levelemmel néhány percre igénybe veszem az ügyben, melyről tegnap beszéltünk.

A minisztériumban szerzett információk alapján úgy értesültem, hogy csak úgy lehet reményem arra, hogy kinevezésem nov. 1-je előtt megtörténik, ha a Nemzeti Múzeum részéről a felterjesztés e hó 20-a körül megérkezik. Ennek reám nézve életbevágó fontossága van, s anyagilag is jelentős, mert ha a kinevezés nov. 1-je után történik, egy negyedévi lakbértől eselem. Arra kérem tehát ismételve igen tisztelt Tanár Urat, hogy mérlegelve jelenlegi helyzetemet és körülményeimet, kegyeskedjék odahatni, hogy a fölterjesztés a napokban megérkezzen. Kérem, ne vegye ismételt kérésemet zokon, ne tekintse zaklatásnak. – Ha nem nézném, mennyi függ a kinevezés mielőbbi megtörténtétől, egy szóval sem merném háborgatni s kérni olyasmire, ami nagy elfoglaltsága mellett csak másra szánt idő elvonásával történhetik meg.

Szász tanácsos úr úgy mondotta, hogy annak semmi akadálya nem volna, hogy Szalay¹⁵⁶ igazgató úr távollétében helyettese, Fejérpataky¹⁵⁷ tenné meg a fölterjesztést. De úgy gondolom, erre nem is lenne szükség, hiszen Szalay 19-én megjön, s ha 20–21-én beérkezik a fölterjesztés, még idején volna.

Még egyszer kérem elnézését, hogy ismételten zavartam, s kegyes jóindulatában bízva várom a legközelebbi napokat.

Mély tisztelettel és őszinte hálaival alázatos szolgája,

Hekler Antal

Budapest, 1907. X. 17.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (34)

42.

Hekler Antal és Mahler Ede levele Hampel Józsefhez
Dunapentele, 1908. június 25.

Méltóságos Professzor Úr!

Örömmel jelenthetjük, hogy kiküldetésünk, mint Intercisában eddig minden alkalommal, most is kielégítő eredménnyel járt, bár a nagy, tartós szárazság következtében erősen megkeményedett föld igen megnehezítette az ásást.

Hogy Méltóságod fogalmat alkotthasson magának, minő darabokkal járultunk hozzá múzeumi

gyűjteményünk gyarapításához, mellékelve bátorodunk néhány tárgyat beküldeni, valamint 3 db pacskolatot föliratos domborműves kövekről. A leletek között vannak ezen kívül: mázos agyagkorsók, 1 szép fehér mázos csésze, bélyeges mécskek, domborműves, bélyeggel ellátott terra sigillata töredékek, domborműves ólomkarikák, üvegtárgyak stb.

Kitűnő tisztelettel
Mahler Ede
Hekler Antal

Dunapentele, 1908. VI. 25.

A levelet Hekler Antal írta le; Mahlernek csak az aláírása saját kezű.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (35)

43.

Hekler Antal és Mahler Ede levele Hampel Józsefhez

Dunapentele, 1908. július 5.

Méltóságos Professzor Úr!

A mai vasárnap nyugalmát fölhasználjuk arra, hogy az elmúlt heti ásatások eredményeiről Méltóságodnak röviden jelentést tegyünk.

A szerdai napon ritka érdekes leletre bukkantunk: egy népvándorlás-korbéli lovas sírt (4. sz. vége – 5. sz. eleje) sikerült kiásnunk egész gazdag tartalmával együtt. Az előkerült tárgyak között van: a harcos kardja, tőre, nyilának töredékei, ruhájának aranyfoszlányai, faragott díszű, domborműves csonttárgyak, a nyereg csontdíszei, a kengyelek, a zabla stb. Hogy Méltóságod a lelet tartalmáról és érdekességéről fogalmat szerezhessen Magának, vagyunk bátrak mellékelve annak egy kis részét: a csont- és aranytárgyakat beküldeni. A többit majd az egész ásatás eredményeivel együtt küldjük.

Ez az új nagyérdékű lelet, melyről most hírt adunk, újólág igazolja tehát Intercisa fontosságát. Reméljük, hogy az ideai ásatások, ha túl nem is haladják – de a versenyt fölvehetik eredmény tekintében az elmúlt évekkel.

Kitűnő tisztelettel
Mahler Ede
Hekler Antal

Dunapentele, 1908. VII. 5.

A levelet Hekler Antal írta le; Mahlernek csak az aláírása saját kezű.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (36)

44.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Dunapentele, 1908. október 4.

Méltóságos Professzor Úr!

Az első hét befejeztével kötelességemnek érzem, hogy Professzor Úrnak az eddigi ásatások eredményeiről röviden beszámoljak.

A munkát Baksa Istvánnak az Öreghegyen levő szülőjében kezdtük meg, melynek szomszédságában Mahler tavaly a szép elefántcsont reliefeket találta.

Muzeális szempontból az ásatás eredménye nem tekinthető fényesnek; nem ládába gyűjtött múzeumi anyag az, amiről hírt adhatok, csak tudományos nyereség, topographiai eredmény, aminek azonban megvan a maga fontossága és érdekessége. Nem sírmezőt ástunk föl ez alkalommal, hanem egy épületet, melynek képe eddig még nem bontakozott ki teljesen. A falak, úgy látszik, egyszerre megszakadnak. Folytatásukra nem találtunk. Talán a további ásatás révén majd még előkerülnek. (A falak mentén csak 2 nap múlva folytathatom a kutatást, ha a tulajdonos az útban lévő fiatal facsemetéket átültette.) A házat tűzvész pusztította el. Mindenfelé sok pernye s megszenesedett fadarabok kerültek elő. Legérdekesebb volt a falfestés, melyre a nyugati falon találtunk. Egyes törmelékeket sikerült megmentenünk fáradságos munkával. Remélem, épen tudom őket a múzeumba szállíttatni. Az összegyűjtött töredékek alapján az egész fal színes képe rekonstruálható. Méltóságos Uram bővebb tájékoztatása céljából mellékelem ásatási naplómát és a 2 rajzot, melyek az épületről és festett díszéről fogalmat adhatnak. –

A Fejér-féle ásatásokra vonatkozólag a következőket jelenthetem: tegnapelőtt, amint Mahler értesítését megkaptam, kimentem a helyszínre. Fejér a leletek jelentőségét erősen túlozta. Találtak egy lócsontvázat, mellette egy kardot. A lovast hiába keresték. (Lehet, hogy már előző sírkeresők dúlták föl csontvázat s szedték ki a tárgyakat.) A ló oldalt fektűt. – Ezen kívül egy késői, nagy kőszarkophágra bukkantak. Teteje egyik oldalon be volt zúzva. Régi kirablás jele. 3 csontváz volt benne össze-vissza hányva. A velük adott tárgyak közül semmi sem volt már a koporsóban. – Fejér természetesen ropant buzgólkodással igyekezett meggyőzni, hogy a talált tárgyak elsősorban a múzeum rendelkezésére állanak. Én jelentéstétel céljából tudomásul vettem azt, de tovább egy szót sem tárgyaltam.

Remélve, hogy az ásatások eredménye Méltóságos Uram érdeklődését kielégíti,¹⁵⁸ vagyok mély tisztelettel
Hekler Antal

Dunapentele, 1908. X. 4.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (37)

45.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Dunapentele, 1908. október 10.

Méltóságos Professzor Úr!

Őszinte hálával köszönöm levelét. A megtisztelő felszólításnak készséges örömmel teszek eleget. Egész becsvágyas lelkemmel rajta leszek, hogy előadásommal a várakozást mindenfelől kielégítem. Professzor Úrnak pedig szívemből köszönöm jó indulatát, mellyel az előadók megválasztásánál reám is gondolt.

Ami az előadás tárgyát illeti – miután a görög-római toreutika az utóbbi időben erősen foglalkoztatott –, legszívesebben *Az antik ötvösművészet remekei* címmel tartanék előadást.¹⁵⁹ Fejtegetéseim felölelnék a hildesheimi, boscorealei, bernay-i, pompeji leleteket, s bőven kitérnék az egyedi lelet művészettörténeti helyzetére és jelentőségére is. A hellenisztikus korbeli és az Augustus idejéből való egyéb műemlékekhez való viszonya a toreutikának adná meg a nagy művészettörténeti háttérrel. Úgy gondolom, hogy ez a téma igen vonzó a közönség számára is, és egyórai előadás keretében elmondható róla a leglényegesebb.

Ha a plasztika köréből választott tárgy jobban megfelelné, úgy elsősorban *Lysippos művészetére* gondolnék. Erről a témáról is érdekes, új dolgokat lehetne mondani, sőt, néhány igen szép, eddig ösmeretlen műemléket is bevonnék előadásom körébe. – Mindenesetre a végleges döntés előtt, kérem, kegyeskedjék Professzor Úr b(ecses) véleményét velem közölni. – Praxiteles és Canova is igen érdekes téma, de engem nem vonz elég erősen.

Ezek után legyen szabad néhány hivatalos jelentést tennem. A hét első felében nem valami nagy szerencse kísérte ásonkat, alig-alig került elő érdekesebb lelet, úgyhogy már azt gondoltam, hogy hétfőn lezárhatom az őszi campagne-t; ma azonban egyszerre a délutáni órákban 3 nagyérdékű sírra találtunk. Két kősírral és egy téglasírral. A téglasírból két bronzkarkötő, két ezüstművelő és egy gyöngysor kerültek elő. A kősírok tartalmát már régebben kirabolták. A csontok szanaszét heverték bennük. De megörültem, midőn észrevettük, hogy az egyik oldal fal kövén: dombormű és fölírás is van. Ma még nem tudtuk a fölszínre hozni. A mélyben csak az ábrázolt tárgyat vehettem ki: egy lovas, aki lovát kantárjánál fogva tartja.

Ezt a szép eredményt Hauser Pál szőlőjében értük el. Ugyanennek a szőlőföldnek egy másik részében ásat még most is Fejér. Hosszas egyezkedés után sikerült Hausertől a földje egy részét a múzeum részére megnyerni. Ezen területen szeretném a következő napokban az ásatást folytatni, nehogy ez is kapzsi, avatatlan kezekbe kerüljön. Itt ásatva egy-

üttal szemmel tarthatom Fejérék ásatásait is; s elejét vehetjük annak, hogy értékesebb tárgyakat észrevétlenül elszállítsanak. Azt hiszem, e súlyos indok alapján Professzor Úr hozzájárul ahhoz a javaslatomhoz, hogy még a jövő hetet idekinn tölthessem, és folytassam a nagy eredménnyel biztató ásatást. Ez alatt az idő alatt Fejér leteszi az ásót, és hiszem, hogy Hausert sikerül majd rávennem, hogy földjének még eddig meg nem bolygatott részét a maga egészében – elfogadható föltételek mellett – a múzeumnak átengedje. – Hogy ezt a hetet még Pentelén tölthessem, igen kérem, kegyeskednék Professzor Úr – tekintettel az esetleges vételekre – részemre 300 koronát még kiutalványozni és elküldeni.

Nagyon a lelkemen fekszik, hogy amit csak lehet, megmentsünk a mohó pénzvágy karmai közül a tudomány számára. Mert hogy amit Fejérék úznak, az nem rendszeres ásatás – azt mondanom sem kell. Csak érték után kutatnak. Minden mást csak föltúrnak, ott hagynak. Nagy köveket csak egy oldalról néznek meg, a sír belső oldaláról, melynek mélyében aranyat reméltek. A másik oldalon a legérdekesebb fölírás vagy dombormű lehet – ők lihegő vággyal tovább sietnek, ahol az arany csillogását sejtik. Én most sorra fogom kibontatni embereimmel a mélyben heverő köveket. Valószínűleg akad köztük fölíratos vagy domborműves emlék.

Roppant sajnálatos dolog, hogy az ilyen avatatlan ásatások elé nem lehet akadályokat gördíteni, s szép szavú rábeszélésekkel kell próbálkozni, hogy a felét elvihessük annak, amit a hatóságok szigorú, öntudatos föllépésével egészen el kellene érünk.

Fejér és Hauser ma beutaztak Pestre, és hétfőn délelőtt fölhozzák a Múzeumba a talált tárgyakat és megvételekre kínálják.

De levelem máris igen megnyúlt. Nem akarom idejét tovább igénybe venni. Remélve, hogy eljárásom Professzor Úr helyeslésével találkozik, és kegyes jóakarátát újból hálásan köszönve vagyok mély tisztelettel alázatos szolgálja,

Hekler Antal

Dunapentele, 1908. X. 10.

[Utóirat]

E heti itt működésem eredményeként megemlítem¹⁶⁰ még, hogy sikerült 2 domborműves és 1 fölíratos követ a N. Múzeum számára megszerezni. (Az utóbbit Mahler úr is látta még a földben.) A fölírás így hangzik:

Imp. Caes. M. Aur. (kivakart hely)¹⁶¹

Antoninus Aug. Pius. Sarm. Germ.

Pont. Max. Trib. Pot. VI. Imp. IIII cos IIII PP

Ripam omnem Burgis a solo ex
tructis item praesidis per loca

opportuna ad claudestinos latrun
culorum transtitus oppositis mu
niivit per -----
Plotianum leg -----

----- Ezeket a kivakart helyeket nem lehet biz-
tonsággal olvasni. Csak a hasonló kövek segíthet-
nek.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (39)¹⁶²

46.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Dunapentele, 1908. október 10. (bis)

Méltóságos Professzor Úr!

Bocsánat, hogy újra zavarom soraimmal, de si-
etek tudatni, hogy ma előkerült már a föld alól az
a domborműves, föliratos köemlék, melyet tegnapi
levelemben jeleztem. Hozzá találtunk még egy má-
sikát is, és biztosra veszem, hogy estig lesz 1–2 kő-
sírunk. Mindkét köemlékről csak röviden kívánok
beszámolni:

A) [RAJZ, három felirattal]

A felső mezőben lovas, aki a mögötte lévő lovát
tartja. Válláról köpeny csüng alá. Kivitele majd oly
primitív, mint az én rajzom. – A fölírásokról nem
tudtam egészen kiokosodni, nem lévén az epigrá-
fiában még kellő jártasságban. A betűk vágása és
elhelyezése szabálytalan, nyers, rendszertelen.

B) [RAJZ, apró betűs, olvashatatlan felírással]

Az alsó mezőben lévő fölirat,¹⁶³ miután a kő fölső
rétege erősen megviselt, most nem olvasható. Talán
hathatós tisztogatás után majd kivehető lesz valami.

Mély tisztelettel és igaz hálával, alázatos szolgálja,
Hekler Antal

Dunapentele, 1908. X. 10.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (38)¹⁶⁴

47.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Dunapentele, 1908. október 13.

Méltóságos Professzor Úr!

A múlt heti jelentésemet még egy fontos, érde-
kes lelet közlésével kell kiegészítenem.

Szombaton, naplemente idején egy kősírra talál-
tunk. Ennek egyik oldalából igen csinos kőszobor

került elő. Evvel volt a sír eltorlaszolva. A szobor ülő
nőalakot ábrázol. A feje letörött, hiányzik. A jobb al-
só karja is csonka. Csak a kézfeje van meg. A bal kar
vállban letörött. Egy ráillő darabját a szobor mellett
megleltük. A szobor magassága talapzattal együtt
0.72 cm. A talapzat négyszögletes kőlap, mely alul
abacusszerűleg végződik. Alján vájt luk, mely a
szobrocska megerősítésére szolgált. Valószínűleg
magasan volt felállítva, pillérszerű emelvényen.
A nő chitont visel, melyet derékon felül kötés tart
össze. A chiton fölött köpeny, mely két csücskével
vállán fekszik, s fejére is ráborult. Hátán aláomolva
elől lábait s ölet eltakarja dús, mély redőzettel. A nő
jobb kezében, mely jobb térdén nyugszik, paterát
tart. Bal kezével lándzsára támaszkodott. Ezt bizo-
nyítja a lándzsa részlete a talapzaton, s a kar meg-
maradt része. Az alak támlás trónuson ül, melynek
jobb oldalán madár (páva?) van domborműben ki-
faragva. Bizonyára istennő,¹⁶⁵ Hera szobrával van
dolgunk. Szobrunk az V. század végéről való min-
taképekkel függ össze. Egy másik vele rokon ülő
szoborra emlékszem Rómában, a Conservatorok
palotájában: Reinach: Rep.: II. p. 245, 7; Bull. comm.
1872–73, pl. III.; Helbig: Führer: 551.¹⁶⁶ A szobor
kivitele alapján a Kr. u. II. sz. munkájának tartom.
Úgy hiszem: múzeumunk vele a provinciális mű-
vészi törekvéseknek egy igen érdekes, jelentős kép-
viselőjét nyerte el. Sokkal jobb a kidolgozása, mint
azé a silány két kis szobrocskáé (Hermes és Fortu-
na), melyek ez év tavaszán kerültek elő Pentelén.
Ez a hét is már több sírt hozott napfényre. Saj-
nos, mind ki volt rabolva. Az egyik kő sír tetején
pilaszterfej volt, peremén ...NCOLVMNARVM föl-
írással.

Remélem, hogy a további napok is épp oly ered-
ményesek lesznek, mint az utolsó három.

Mély tisztelettel és őszinte hálával vagyok aláza-
tos szolgálja, Hekler Antal

Dunapentele, 1908. X. 13.

A címzett a lap tetejére tollal ráírta: „vál. 1908. 13/X.”

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (40)

48.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Dunapentele, 1908. október 14.

Mélyen tisztelt Professzor Úr!

A 300 koronát és b(ecses) sorait ma délután kap-
tam kézhez. Fogadja értük hálás köszönetemet.

A föliratos kövekről azonnal pacskolatot küld-
tem volna, de azok még az ásatás színhelyén van-

nak, ahol messze járásra nincs víz. Holnap szállítatom őket a hajóba a Héra-szoborral együtt.

Előadásom címén ma délután én is sokat töprengtem. Belátom egészen, hogy a megadott cím a hölgyközönséget nem vonzaná, és kissé tág. Jobbat én sem tudok, mint „Az antik díszedények”, vagy „Görög-római díszedények”. Méltóztassék a kettő közül, amelyik Professzor Úrnak jobban tetszik, kiválasztani.

A diapozitívokat illetően a következő eljárást javasolnám. Nekem van odahaza jegyzékem a müncheni gipszmúzeumban és Berlinben kapható diapozitívokról. Ezek között minden, ami szükséges, megvan. A diapozitív lemezek nagysága 8/12 cm. Egy-egy lemez ára = 1 Márka. Legjobb volna a diapozitívokat így megrendelni. Ha meghozatott fényképek alapján Pesten készülnének, az áruk sokkalta magasabbra jönne, és minőségük sem volna talán olyan kifogástalan. Én, ha majd Pestre érkezem, kiválogatom a szükséges diapozitívokat és a megadott számaik alapján majd meg lehet hozatni őket. 6–8 nap alatt megjönnek.

Az egyedi leletről nekem van 2 diapozitívom, de bizony gyengék. Jó volna a Weinwurm¹⁶⁷ új fölvételei alapján mindkét edényről diapozitívokat készíttetni.

Ha esetleg 1–2 szükséges emlék nem volna meg a müncheni katalógusban, meghozatom a fényképeket, s akkor az a néhány diapozitív itt készülhet.

Méltóságos Professzor Úr szíves jóindulatát ismételtelen megköszönve vagyok mély tisztelettel alázatos híve,

Hekler Antal

Dunapentele, 1908. okt. 14.

OSZK, Kézirattár, Fond VIII/2556 (41)

49.

Hekler Antal levele Hampel Józsefhez
Dunapentele, 1909. július 12.

Méltóságos uram!

Olvastam Méltóságod levelét, melyet Mahler úrhoz a Penteléről ősszel behoztam fölíratos kőemlék tárgyában intézni méltóztatott. Kegyes engedelmével bátorodom soraira néhány megjegyzést tenni.

Hogy Hoffiller úr¹⁶⁸ a pentelei fölíratos emlékekkel, melyet október végén hoztam be a Múzeumba, foglalkozott, az engem nem lephet meg, hiszen tudomásom szerint ennek a kőnek a fényképét több más fölvétellel együtt Professzor Úr megbízásából küldtük mindjárt november elején Hoffiller úr számára Zágrábba.

Természetes dolog; kötelességemnek ösmerem, hogy az általam behozott emlékekkel behatóan foglalkozzam. Ösmertetésükben nemcsak az epigráfiai megfejtésre óhajtok szorítkozni, hanem művészettörténeti helyzetüket és jelentőségüket is meg szeretném világítani. A provinciális római művészet tövises, bozótos talaj, nehéz benne az eligazodás, az epigráfia pedig új tanulmány számomra, ez az oka, hogy hamarosan a kőemlékkel nem készülhettem el. Az októberi füzetben azonban okvetlen megjelenhet.¹⁶⁹

Hogy a kőemlékekkel való foglalkozást a jelentéssel befejezettnek nem tekintem, azt Professzor Úr előtt élő szóval több ízben hangsúlyoztam, s az Évi jelentésben is nyomtatásban világosan kijelentettem.¹⁷⁰

Ez az, amit a magam igazolására kötelességemnek ösmertem megemlíteni.

Kitűnő tisztelettel kész szolgálja, Hekler Antal

JEGYZETEK

1 Hekler Antal itt közölt leveleit eredetileg azért írtam át 2015-ben, hogy megmutathassam őket Szilágyi János Györgynek, aki akkor már nem tudott a kórházból kimozdulni. Elolvasta őket, beszélgettünk róluk; közzétételükre ő biztatott.

2 *Mészáros István*: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. Általánosan képző középiskolák. Budapest 1988, 163. – *Perepatits István*: A budapesti V. ker. m. kir. állami főgimnázium fél százados fennállásának (1858–1908) története. Budapest 1908; *Virág Oszkár*: Hetvenöt év. A m. kir. állami Berzsényi Dániel reálgimnázium története. 1858–1933. Budapest 1935; A budapesti XIII. kerületi Berzsényi Dániel Általános Gimnázium centenárius emlékkönyve. 1858–1958. Szerk. Benkó Barnabás. Budapest 1959.

3 Hekler Antal egyetemi professzor atyjáról, Hekler Elekről. Pesti Hírlap 1927. december 18. (A Pesti Hírlap Vasárnapja) 37. – Az adatot Bardoly Istvánnak köszönöm.

4 Hampelnek 1905. augusztus 7-én írott levele (Függelék: 12. levél) szerint az első müncheni évet nem állami támogatással végezte. 1905. augusztus 27-én már arról számol be Hampelnek, hogy négy nappal korábban kapta meg a minisztériumi kinevezését (Függelék 14. sz. levél). Münchenből, 1906. február 5-kelt levelében (Függelék: 27. levél) Koronghi Lippich Eleknek mond köszönetet az ösztöndíjért.

5 Rövid, gondosan megírt lexikon-életrajza: *Tóth Endre*: Hekler Antal. In: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Szerk. Bodó Sándor – Viga Gyula. Budapest 2002, 364–365. Valamint korábban: *Oroszlán Zoltán*: Emlékezés

Hekler Antalra. *Archaeologiai Értesítő* III. folyam, I. 1940, 101–112; *Petrovics Elek*: Emléksorok Hekler Antalról. In: *Hekler Antal*: Gondolatok. [Szerk. Erdélyi Gizella]. Budapest 1941, 3–16; *Láng Nándor*: Hekler Antal élete és munkássága. Budapesti Szemle 262. kötet, 771. szám, 1942, 65–92; *Gerhart Rodenwaldt*: Anton Hekler. *Gnomon* XVI. 1940, 287–288; *Entz Géza*: Gerevich Tibor és Hekler Antal emlékezete. *Archaeologiai Értesítő* CX. 1983, 125; *Gosztonyi Ferenc*: „Van tanszékem az egyetemen...” Jegyzetek a mintarajztanodái és főiskolai művészettörténet-oktatás történetéhez (1875–1917). In: *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. Szerk. Blaskóné Majkó Katalin, Szőke Annamária. Budapest 2002. (<http://www.mke.hu/mintarajztanoda/konyv0-0.htm>) Ld. még: *Szilágyi János György*: Az Antik Gyűjtemény. In: *A Szépművészeti Múzeum 1906–1956*. Szerk. Pogány Ö. Gábor – Bacher Béla. Budapest 1956, 62–63; *Nagy Árpád Miklós*: Pont – ellentét. Hekler Antal, a klasszika archeológus. In: „Emberek és nem frakkok.” A magyar művészettörténetírás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény. I. Szerk. Markója Csilla – Bardoly István. Enigma, 47. Budapest 2006, 161–177. Újabb adatokkal: *Nagy Árpád Miklós*: *Classica Hungarica*. A Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének első évszázada. Budapest 2013, 50–56., 95–114.

6 Középkori magyar verseink. Szerk. Horváth Cyrill. (Régi Magyar Költők Tára, 1.) Budapest 1921.

7 *Zolnai Gyula*: Magyar oklevélszótár. Budapest 1906.

8 *Oroszlán Zoltán*: Emlékezés Hekler Antalra. i. m. (5. j.) 103; *Láng Nándor*: Hekler Antal élete és munkássága. i. m. (5. j.) 66.

9 *Oroszlán Zoltán*: Emlékezés Hekler Antalra. i. m. (5. j.) 102–103.

10 *Németh G. Béla*: Türelmetlen és késlekedő félszázad. A romantika után. Budapest 1971, 269–270; *Németh G. Béla*: Az irodalomtörténeti pozitívizmus magyar mintaműve. Riedl Frigyes Arany-monográfiája. In: *Németh G. Béla*: Létharc és nemzetiség. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest 1976, 166–195.

11 *Láng Nándor*: Hekler Antal élete és munkássága. i. m. (5. j.) 66.

12 *Hekler Antal*: Görög földön. Budapest 1903. – Az ajánlást Oroszlán Zoltán emelte ki. Péterfyről még mindig alapvető: *Németh G. Béla*: Péterfy Jenő. In: *Németh G. Béla*: Mű és személyiség. Irodalmi tanulmányok. Budapest 1970, 167–328.

13 Erre a fontos szempontra Bardoly István hívta fel a figyelmem.

14 *Ujváry Gábor*: „Egy európai formátumú államférfi.” Klebelsberg Kuno (1875–1932). Pécs–Budapest 2014, 25. Klebelsberg feleségének, Botka Saroltának édesanyja Hekler Mária volt. Gudenus János József szerint (A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája, II. Budapest 1993, 86.) Hekler Márta; lasztóczi Botka Sarolta 1878-ban született.

15 Klebelsberg 1906-os nyári szabadságos folyamodványában felsorolta, hogy addig melyik évben mely országokat látogatta meg. 1902-ben Görögországban és Törökországban járt. Az irat facsimiléjét közölte Klettner Csilla, a következő jegyzetben hivatkozott művében. – Az irodalomban 1903 szerepel a görögországi út dátumaként, így tudta Petrovics Elek is. *Petrovics Elek*: Emléksorok Hekler Antalról. i. m. (5. j.) 5.

16 *Klettner Csilla*: Gróf Klebelsberg Kunó hivatali pályájának kezdete. Tizenkét év a miniszterelnökség kötetlélében (1898–1910). Közlemény (iratfacsimilékkel) a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár honlapján, 2017. 11. 14.

17 Részletesen írt erről *Petrovics Elek*: Emléksorok Hekler Antalról. i. m. (5. j.) 5., 11–14. A Klebelsbergre vonatkozó irodalomban sajnos nem találni sok nyomát a „Hekler-szál”-nak. Huszti nagy monográfiája például egyáltalán nem említi. Ujváry Gábor idézett kismonográfiája (14. j.) viszont kitér rá: 25, 37.

18 Függelék: 1. levél.

19 *Láng Nándor*: Hekler Antal élete és munkássága. i. m. (5. j.) 66.

20 Függelék: 2. levél.

21 Függelék: 3. levél.

22 Függelék: 4. levél.

23 Függelék: 5. levél.

24 Függelék: 6. levél.

25 Függelék: 7. levél.

26 Függelék: 8. levél.

27 Függelék: 9. levél.

28 Függelék: 10. levél.

29 Függelék: 11. levél.

30 Függelék: 12. levél.

31 Függelék: 13. levél.

32 Függelék: 14. levél.

33 Függelék: 15. levél.

34 Függelék: 16. levél.

35 Függelék: 17. levél.

36 Függelék: 18. levél.

37 Függelék: 23. levél.

38 Függelék: 21. levél.

39 Függelék: 22. levél.

40 Függelék: 23. levél.

41 Függelék: 24. levél.

42 Függelék: 25. levél.

43 *Szilágyi János György*: Az Antik Osztály. i. m. (5. j.) 62–63; *Nagy Árpád Miklós*: *Classica Hungarica*. i. m. (5. j.) 56–68.

44 Függelék: 26. levél.

45 Függelék: 27. levél.

46 Függelék: 30. levél.

47 Függelék: 31. levél.

48 Függelék: 32. levél.

49 Függelék: 33. levél.

50 Függelék: 34. levél.

51 Függelék: 35. levél.

52 Függelék: 36. levél.

53 Függelék: 37. levél.

54 *Szilágyi János György* szerint Hekler ki nem állhatta Lángot, aki egyébként nyugdíjba vonulásáig Debrecenben volt professzor.

55 *Láng Nándor*: Hekler Antal élete és munkássága. i. m. (5. j.) 65–92. A szöveg megjelent a Hekler válogatott tanulmányait tartalmazó kötetben is, amit Láng szerkesztett: Hekler Antal válogatott kisebb dolgozatai. Budapest 1942, 7–42.

56 Függelék: 41. levél.

57 Függelék: 42–49. levél.

58 *Kocsis László*: A római kori gyűjtemény. In: *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei*. Szerk. Pintér János. Budapest 2002, 59–60.

59 *Nagy Norbert*: A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916–1918). (Balkán Füzetek, 7.) Pécs 2010. L. még *Nagy Árpád Miklós*: *Classica Hungarica*. i. m. (5. j.) 87–93.

60 MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár. C–I-76/14. A vonatkozó szövegeket Bardoly István szívességéből és átírásában ismertem meg.

61 *Gosztonyi Ferenc*: A „Pasteiner-tanszék” vége. Az 1917–1918-as tanszéki pályázat története és iratai. Művészettörténeti Értesítő LXIII. 2014, 71, 76–77.

62 *Gosztonyi Ferenc*: „Van tanszékem az egyetemen...” Jegyzetek a mintarajztanodai és főiskolai művészettörténet-oktatás történetéhez (1875–1917). In: A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig. Szerk. Blaskóné Majkó Katalin – Szőke Annamária. Budapest 2002. (<http://www.mke.hu/mintarajztanoda/konyv0-0.htm>)

63 Beszélgetések Zádor Annával, II. Enigma, 55. Budapest 2008, 50., 12. j.

64 *Markója Csilla*: „Ellentétek keresztelési pontja vagy magad is”. Zádor Anna kapcsolatai és a magyar művészettörténet-írás a két háború között. In: Enigma, 54. Budapest 2008, 37–65; *Markója Csilla*: A Turul szárnyai alatt – Hekler Antal és Zádor Anna kapcsolatáról. Enigma, 80. Budapest 2014, 18–31. Vö. *Petrovics Elek*: Emléksorok Hekler Antalról. i. m. (5. j.) 14–16.

65 Zádor Anna – eredetileg szóban elhangzott, utólag átgépel, szerkesztett és jegyzetelt – visszaemlékezései négy részletben jelentek meg: Enigma, 54. Budapest 2008, 87–170. (I. rész); Enigma, 55. Budapest 2008, 20–162. (II. rész); Enigma, 57. Budapest 2009, 15–121. (III. rész); Enigma, 58. Budapest 2009, 19–95. (IV. rész)

66 Szilágyi János György életinterjúja: Egzisztencialista tudomány, 1–2. Szerk. Komoróczy Géza – Bardoly István – Markója Csilla. Enigma, 87–88. Budapest 2016. 1., 101–102, 111.

67 Voces paginarum. Magyar ókortudomány a XX. században. Szerk. Szilágyi János György. Budapest 2008, 87–97.

68 A magyar művészettörténet-írás programjai. Válogatás két évszázad írásából. Szerk. Marosi Ernő. Budapest 1999, 174–188.

69 *Erdélyi Gizella*: A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon (Apollo Könyvtár, 5.) Budapest 1974.

70 A Hampel-hagyatékban található ez a levél is (Fond VIII/409), amelyet első leltározója szerint Hekler Antal magának Pulszky Ferencnek írt volna 1904. december 12-én. Pulszky azonban (1814–1897) ekkor már rég halott volt, a levél tetején pedig az igazi címzett feltüntetve, hogy mikor válaszolt – amint ezt a Hampel Józsefnek szóló Hekler-levelek (Fond VIII/2556) majd’ mindegyikén ott láthatjuk; a kézírás is azonos. Ezt a levelet tehát a Hampelnek írott sorozat első ránk maradt – csak rossz helyre beosztott – darabjának kell tartanunk.

71 Hampelt családi gyász érthette, erre reflektál Hekler; a címzett ezért késlekedhetett a válasszal is.

72 Isztambul, Régészeti Múzeum. *John Boardman*: Greek Sculpture. The Classical Period. London 1991, 206., 189. kép. A herma frissiben került elő, l. a következő jegyzetet!

73 L. *Walter Altmann*: Die Arbeiten zu Pergamon 1902–1903. Die Einzelfunde. Mitteilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung XXIX. 1904, 179–186.

74 1903–1905 között folytak az ásások a boiótiai Orchomenosban, Heinrich Bulle (1867–1945) és Adolf Furtwängler vezetésével.

75 A Spártától délre eső, közeli Amykles határában lévő Hagia Kyriaké ásatait 1904-től vezette Furtwängler.

76 Az antik Aphrodisiasban valóban a franciák ástak 1904–1905-ben, de Paul Augustin Gaudin vezetésével. L. *Maxime Collignon*: Note sur les fouilles exécutées a Aphrodisias par M. Paul Gaudin. Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres XLVIII. 1904, 6., 703–711; *Gustave Mendel*: Seconde note sur les fouilles exécutées a Aphrodisias par M. Paul Gaudin campagne de 1905. Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres L. 1906, 2., 158–184. Collignonra hivatkozva említi: *Archeological News* IX. 1905, 3., 344–345.

77 A vatikáni darab képe: *John Boardman*: Greek Sculpture. The Late Classical Period. London 1995, 77., 91. kép.

78 *Adolf Furtwängler*: Die Sphinx von Aegina. Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst I. 1906, 1–10.

79 Wilhelm Klein összefoglaló görög művészettörténetéről lehet szó, amelynek első kötete 1904-ben jelent meg. *Wilhelm Klein*: Geschichte der griechischen Kunst. Bd. 1–3. Leipzig 1904–1907. (Bd. 1: Die griechische Kunst bis Myron. 1904. Bd. 2: Die griechische Kunst von Myron bis Lysipp. 1905. Bd. 3: Die Kunst der Diadochenzeit. 1907.) A műről nem jelent meg ismertetés az Archaologiai Értesítőben.

80 *Wilhelm Klein*: Praxiteles. Leipzig 1898. L. *Jan Bouzek*: Wilhelm Klein und die Prager Archäologie. In: Zehn Jahre Universitätspartnerschaft Univerzita Karlova v Praze – Universität zu Köln. Universitäts- und Fachgeschichte Elektronische Schriftenreihe der Universität- und Stadtbibliothek Köln, Band 3.

81 Hekler itt Ernst Arthur Gardner szobrászattörténetére utal, amelyet Hampel csakugyan átdolgozott. *Hampel József*: Az antik szobrászat története. Budapest, Franklin Társulat, 1900. Hampel az előszóban „vallja be”, hogy csupán átdolgozásról van szó: „E. A. Gardner legutóbb (1896.-97) Macmillannál Londonban megjelent kézikönyve oly helyesen...” (A hivatkozott mű: *Ernst Arthur Gardner*: A Handbook of Greek Sculpture, 1–2. Mcmillan, London 1896–1897.)

82 Az ún. Leconfield Aphrodité – egy márvány Aphrodité-fej – őrzési helye ma is: Petworth House (West Sussex). Praxitelés Aphroditéja hellénisztikus-római kori változatának tekintik. R. R. R. *Smith*: Hellenistic Sculpture. London 1991, 106. kép.

83 Hermés a gyermek Dionysossszal: Olympia, Régészeti Múzeum. Hellénisztikus kori változata Praxitelés elveszett Hermésének: *John Boardman*: Greek Sculpture. The Late Classical Period... i. m. (77. j.) 53., 25. kép.

84 *Franz Winter*: Zum Hermes des Alkamenes. Mitteilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung XXIX. 1904, 208–211., Taf. XVIII–XXI. A tanulmányhoz valójában négy felvételt mellékeltek.

85 Hekler ide eredetileg a „kapcsolatba” szót írta, de rájött, hogy szóismétlés, ezért kihúzta és másképp folytatta.

86 *Ernst Arthur Gardner*: A Head of Athena, Formerly in the Disney Collection. The Journal of Hellenic Studies

XIX. 1899, 1–12. – Ernst Arthur Gardner (1862–1939) angol régész, klasszika archeológus kézikönyvét dolgozta át egyébként Hampel magyarra.

87 Paul Jamot (1863–1939), francia művészettörténész. A Louvre munkatársa, később a *Département des peintures et des dessins* vezetője. – Paul Jamot és Furtwängler között vita támadt az Athéné Lémnia körül. L. *Paul Jamot: L’Athéna Lemnia de Phidias, réponse à M. Furtwaengler. Revue Archéologique XXVII. 1895, 7–39.* Vö. *Mario Roques: Éloge funèbre de M. Paul Jamot, membre libre de l’Académie. Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres LXXXIII. 1939, 625–636, különösen: 628–630.*

88 Megjelent: *Hekler Antal: Alkamenes tanulmányok. I–II. Archaeologiai Értesítő XXV. 1905, 97–113., illetve: Alkamenes (Phidias tanítványa). Archaeologiai Értesítő XXV. 1905, 333–359.* Ezekkel a címekkel jelentek meg, vagyis nem azzal, amit Hekler javasolt.

89 Hekler eredetileg *Rospigliosi-t* írt, de áthúzta és javította *Borghesé-re*.

90 Az itt hivatkozott levél nincs Hampel hagyatékában. Vagy az is lehetséges, hogy az egy héttel korábban, május 10-én kelt levél egyik fordulatára – „Furtwängler a legszívesebb előzékenységgel és örömmel engedi át a pergamoni herma első fényképének közlését cikkem számára.” – emlékezett így.

91 *Emil Reisch: Athene Hephaistia. Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien I. 1898, 55–93. (32. kép az 55. lapon)*

92 *Ernst Arthur Gardner: A Head of Athena, Formerly in the Disney Collection. The Journal of Hellenic Studies. Volume XIX. 1899, 1–12.*

93 *Adolf Furtwängler: Masterpieces of Greek Sculpture. A Series of Essays on the History of Art. Sellers, Eugénie, trans. London, W. Heinemann, 1895. – Nem a német nyelvű első kiadásra hivatkozott: Meisterwerke der griechischen Plastik. Kunstgeschichtliche Untersuchungen. Leipzig 1893.*

94 *Paul Gauckler: Musée de Charchel. Paris 1895. A hivatkozott kép a XV. táblán van, 1. kép.*

95 *Emil Reisch: Athene Hephaistia. i. m. (91. j.) 65. (33. kép)*

96 Brunn–Bruckmann’s Denkmäler griechischer und römischer Skulptur. München 1902, No. 536.

97 Hampel József is részt vett az Athénben április 7. és 13. között tartott régészeti világtalálkozón. Nyilván nem jött rögtön vissza Budapestre, hanem Görögországban maradt még egy ideig.

98 Maxime Collignon (1849–1917) francia klasszika archeológus, művészettörténész.

99 *Maxime Collignon: Lysippe. Etude critique. (Les grands artistes. Leur vie – leur œuvre) Paris 1904.*

100 *Edmond Pottier: Douris et les peintres de vases grecs. Etude critique. Paris 1904.*

101 A templom, amit Hekler itt említ, a mai napig – helyreállítva – áll.

102 Megjelent: *Hekler Antal: Lysippe, par M. Collignon. (Les grands artistes) Archaeologiai Értesítő XXV. 1905, 278–281.*

103 Ez az ismertetés végül nem készült el, a levelekben nem esik róla többé szó.

104 Edmond Pottier (1854–1934), a Louvre kurátora, a *Corpus Vasorum Antiquorum* sorozatának egyik elindítója.

105 August Rodin (1840–1917) a 19. század egyik legnagyobb francia szobrásza.

106 *Cecil H. Smith: Catalogue of the Greek and Etruscan vases in the British Museum, III. Vases of the finest period. London 1896.*

107 Vö. *Robert Cecil McMahon: A Doryphorus on a Red-figured Lecythus. American Journal of Archeology, Second Series, Journal of the Archeological Institute of America X. 1906, 4., 405–414.*

108 Az első archeológiai világtalálkozást Athénben tartották 1905. április 7 és 13. között. Hampel is részt vett rajta (elnökölt), és sokan mások, Hekler leveleinek főszerzői: Maxime Collignon stb. Furtwängler is elnökölt. Vö. *Archeological News IX. no. 3., 1905, 347–351.*

109 C. Waldstein: „Alcámenes, Paeonius and Phidias. Pediment sculptures of Olympia and of the Parthenon” címmel tartott előadást. L. *Archeological News i. m. (108. j.) 348.*

110 Ezekre utal: *H. B. Walters: Catalogue of the Greek and Etruscan Vases in the British Museum. Vol. 2. Black-figured vases. (London, British Museum, 1893); H. B. Walters: Catalogue of the Greek and Etruscan Vases in the British Museum. Vol. 4. Vases of the Latest Period. (London, British Museum, 1896). – A harmadik kötet: C. H. Smith: Catalogue of the Greek and Etruscan Vases in the British Museum Vol. 3. Vases of the Finest Period (London, British Museum, 1896).*

111 Étienne Michon (1865–1939) 1899-től a Louvre görög-római gyűjteményének kurátora, 1919-től vezetője.

112 Az ún. „beneventumi fej” („Tête de Bénévent”) a Louvre egyik híres darabja. Michon tanulmányt írt róla: *Étienne Michon: Tête d’athlète. Monuments et Mémoires de la Fondation Eugène Piot I. 1898, 77–84., pl. 10–11.*

113 Koronghi Lippich Elek (1862–1924) művészeti író, magas rangú minisztériumi tisztviselő. A vallás és közoktatásügyi minisztériumban a művészeti ügyosztály vezetője volt.

114 *Antike und moderne Skulptur. Allgemeine Zeitung CVIII., 356 (1905. VIII. 5.) 1–2.*

115 Hekler katonai szolgálatát töltötte itt. Utólagos pár hétről lehet szó, mert Oroszlán szerint már előbb le-töltötte az önkéntesi idejét.

116 Szendrei János (1857–1927) régész, történész. Magas rangú minisztériumi tisztviselő; több tudományos egyesületben viselt tisztséget. Magyar múzeumi arcképcsarnok. i. m. (5. j.) 841–843.

117 A harangkratér ma a Louvre-ban: G421. (<http://www.beazley.ox.ac.uk>)

118 Megjelent: *Hekler Antal: Két római császárfej. Archaeologiai Értesítő XXVI. 1906, 330–337.* A Héphaistos-vázáról szóló cikk végül megelőzte, mert a 2. füzetben jelent meg. Az itt kért illusztrációk közül a pénzek képei nem kerültek a közlemény mellé, csak a szoborportrék.

119 *Johann Jacob Bernoulli: Römische Ikonographie. Zweiter Teil. Die Bildnisse der römischen Kaiser. III. Von Pertinax bis Theodosius. Stuttgart–Berlin–Leipzig 1894. Münztafel VI, 17 (Probus), IX,4 (II. Constantinus).*

120 Szemerjai legifj. Szász Károly (1865–1950) ifj. Szász Károly és barátosi Bibó Antónia fia. Jogtudományi doktor (1888). Író, költő, irodalomtörténész, szerkesztő. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztviselője

(1888–1910); osztálytanácsosi rangban (1905-től). A Kisfaludy Társaság tagja (1916) és titkára (1920-tól). Szépirodalmi műveket, irodalomtörténeti és pedagógiai dolgozatokat, műkritikákat írt. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, XIII. Budapest 1909, 439.

121 Megjelent: *Hekler Antal*: Két római császárfej. *Archeológiai Értesítő* XXVI. 1906, 330–337.

122 Megjelent: *Hekler Antal*: A nő a görög művészetben. *Uránia* VII. 1906, 2., 49–55.

123 *Adolf Furtwängler – Karl Reichhold*: Griechische Vasenmalerei. Auswahl hervorragender Vasenbilder. I. München 1904.

124 Hermann Obrist (1862–1927) a Jugendstil egyik megalapítója, grafikus, bútortervező és szobrász.

125 *Heinrich Wölfflin*: Die Kunst Albrecht Dürers. München 1905.

126 *Heinrich Wölfflin*: Die klassische Kunst. Eine Einführung in die italienische Renaissance. München 1899.

127 A Louvre Héphaistos-kráterja, amely a Hampelnek írott levelekben is folyvást visszatér.

128 A kép a folyóiratban egész oldalas táblán jelent meg.

129 Johannes Sieveking (1869–1942) német klasszika archeológus.

130 Az eredetiben álló „XIV. Lajos” kétségtelenül tollhiba. A szobrot 1820-ban találták meg Mélos szigetén. L. *Rachel Kousser*: Creating the Past: The Venus de Milo and the Hellenistic Reception of Classical Greece. *American Journal of Archaeology* CIX. 2005, 227–250.

131 Antoine-Chrysostome Quatremère de Quincy (1755–1849), francia politikus, építész, archeológus.

132 Adolphe Giraudon (1849–1929) alapította 1877-ben a Bibliothèque Photographique-ot, ezzel a vállalkozással – amely a Louvre műtárgyait is fényképezte – állhatott kapcsolatban Hekler.

133 Hagélasz görög szobrász (5. század), Plinius szerint Myrón, Pheidias és Polykleitos mestere (NH XXXIV. 49, 55, 57.).

134 Friedrich Wilhelm von Bissing (1873–1956) egyiptológus. Láng Nándor nekrológja szerint Hekler Bissinget is hallgatta Münchenben.

135 Plinius NH XXXIV. 74.

136 Friedrich Hauser: Der Bau der Akropolismauer. Ein Vasenbild. In: *Strena Helbigiana*. Lipsiae 1900, 115–121., a képek: 116–117. A skyphos a Campanagyűjteményből a Louvre-ba került. Hauser ugyanannak a Pottier-nek mond köszönetet, akinek Hekler.

137 Aegina. Das Heiligtum der Aphaia. Unter Mitwirkung von Ernst R. Fiechter und Hermann Thiersch herausgegeben von Adolf Furtwängler. München 1906.

138 Eduard Jakob Otto Fischer (1886–1948) német művészettörténész. 1907-ben doktorált Heinrich Wölfflinnél (Zur altdeutschen Malerei in Salzburg).

139 *Láng Nándor*: A görög művészet története. In: *A művészetek története a legrégebbi időkől a XIX. század végéig I. Az ókor*. Szerk. Beöthy Zsolt. Budapest 1905, 119–420.

140 A cikk – Hekler kérésének megfelelően – megjelent különlenyomatként is. *Hekler Antal*: Hephaisztos viszszerzése. Festett görög harangkráter a Louvre-ban. Budapest, Franklin Ny., 1906. 16 lap, 1 tábla.

141 A firenzei Santa Maria delle Carmine Brancacci-kápolnájának freskóiról van szó. A falkép-ciklust

Massaccio (1401–1428) és Masolino (1383/84–1436) kezdték el 1425-ben, majd a befejezetlenül maradt sorozatot Filippino Lippi (1459–1504) egészítette ki (1481–1482).

142 A szobor mai is: Museo Civico Archeologico di Bologna.

143 Christian Hülsen (1858–1935) német klasszika archeológus, epigráfus. 1887-től 1909-ig Rómában a Deutsches Archäologisches Institut másodtitkára volt.

144 Gustav Koerte (1852–1917) német klasszika archeológus, több német egyetemen a klasszika archeológia professzora. 1905-től 1907-ig a római Deutsches Archäologisches Institutot vezette, ekkor találkozott vele Hekler.

145 Walter Amelung (1865–1927) német klasszika archeológus. 1895-től élt Rómában, a Deutsches Archäologisches Institut munkatársaként, 1921-től vezetőjeként.

146 Friedrich Hauser (1859–1917) német klasszika archeológus. 1890-től Rómában élt, 1903-ban az Österreichisches Archäologisches Institut tagjává választották. Vázafestéssel és szobrásszal foglalkozott.

147 Gr. Teleki Sándorral Hampel jó kapcsolatot ápolt. Nem tudjuk, Hekler végül felkereste-e. A levelekben nem esik róla többé szó.

148 Hogy pontosan mi volt a baja Wickhoff és Riegl „felfogásával”, arra nézve lásd ekkoriban megjelent cikke lábjegyzetét: *Hekler Antal*: Két római császárfej. *Archeológiai Értesítő* XXVI. 1906, 337/1. A késői császárkor művészi produkciójában Hekler nem tudott mást látni, mint hanyatlást, és legkevésbé sem egy új „művészi felfogás és fejlődés nagy jelentőségű hajnalát”.

149 A négy rabszolga 1910-ben a Giardino di Boboliból átkerült az Uffizibe, majd az Accademiára.

150 *Zsámboki Gyula*: A római művészet története. In: *A művészetek története a legrégebbi időkől a XIX. század végéig I.* Szerk. Beöthy Zsolt. Budapest 1905, 421–512. *Zsámboki Gyula* (1860–1919?) gimnáziumi tanár előbb Kaposvárott (1884–1893), majd Budapesten. Több tankönyvet, ismeretterjesztő művet írt. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái, XII. Budapest 1908, 319.

151 Az ún. Ludovisi-trón ma a római Palazzo Altempsben van kiállítva. *John Boardman*: *Greek Sculpture. The Classical Period.* i. m. (72. j.) 67., 46. kép

152 Boston, Museum of Fine Arts. *John Boardman*: *Greek Sculpture. The Classical Period.* i. m. (72. j.) 67., 47. kép

153 Alexander Conze (1831–1914) német klasszika archeológus.

154 Ludwig Curtius (1874–1954) német klasszika archeológus, Heinrich von Brunn és Adolf Furtwängler tanítványa. Furtwängler őt bízta meg fia, Wilhelm – a későbbi világhírű karmester – tanításával. Részt vett az aiginaí ásításokon. 1907-ben habilitált Münchenben, a következő évtől az erlangeni egyetemen tanított. 1950-ben jelentek meg visszaemlékezései (*Deutsche und Antike Welt. Lebenserinnerungen*).

155 *Diener-Dénes József*: Budapest magánképtárai. *Az Enyedi-gyűjtemény. Művészet* II. 1903, 1., 50–56. L. még *Radványi Orsolya*: Angyal szállt el felette. Egy elfeledett firenzei remekmű újrafelfedezése. *Artmagazin* VI. 2008, 4., 19–23.

156 Szalay Imre (1846–1917) jogász, 1894–1915 között a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója.

157 Fejérpataky László (1857–1923) történész. 1901–1915 között a Nemzeti Múzeum könyvtárának – az OSZK jogelődjének – igazgatója, 1915–1920 között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, 1920–1923 között főigazgatója.

158 A „kielégíti” helyett eredetileg „felkölti” állt, Hekler javította.

159 Vö. Antik díszedények. Dr. Hekler Antal segédőr előadása 1908. december 5-én. In: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1908. évi állapotáról. Budapest 1909, 235–242.

160 E rész fölé ceruzával másik kéz, nagy betűkkel: „Hauser-féle ásatás”

161 Hekler apró betűs pótlása a sor fölött: „Caracalla”

162 A levelek leltározója ezt és a következő levelet felcserélte. A dátum azonos, csak a tartalomtól derül ki a helyes sorrend.

163 Az eredetiben tollhiba: „feliratot”.

164 A levelek leltározója ezt és az előző levelet felcserélte. A dátum azonos, csak a tartalomtól derül ki a helyes sorrend.

165 Hekler eredetileg így kezdte a mondatot: „A nő bizonyára istennő...”, de azután az elejét áthúzta, és a kis b-t nagyra javította.

166 *Salomon Reinach*: Répertoire de la statuaire grecque et romaine, II. Vol., Paris 1897, p. 245., no. 7.: Pal. des Conservateurs, Bull. comm. 1872–73, pl. III. Helbig Führer 551. – Hekler itt átvette Reinach hivatkozásait.

167 Weinwurm Antal (1845–?) fényképész sok felvételt készített múzeumi mőtárgyakról is. Az 1884-es történeti ötvösmű-kiállítás darabjait hivatalosan ő fényképezte, szintúgy az Iparművészeti Múzeum sok mőtárgyát. Testvére, Ferenc, és fia, ifj. Weinwurm Antal szintén fényképész volt.

168 Viktor Hoffiller (1877–1954) klasszika archeológus, epigráfus, ekkor a zágrábi régészeti múzeum munkatársa, később igazgatója, a zágrábi egyetem professzora. 1909-ben cikke jelent meg az *Archaeologiai Értesítő*-ben: Római fegyverek a M. N. Múzeum kőemlékein. *Archaeologiai Értesítő* XXIX. 1909, 314–328.

169 Megjelent a következő évfolyam első füzetében: *Hekler Antal*: A N. Múzeum dunapentelei ásatásai 1908-ban és 1909-ben. *Archaeologiai Értesítő* XXX. 1910, 28–38.

170 Dr. Hekler Antal segédőr jelentése az 1908. évi dunapentelei ásatásáról. In: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1908. évi állapotáról. Budapest 1909, 166–171.

ADDENDA TO THE BEGINNING OF ANTAL HEKLER'S CAREER LETTERS TO JÓZSEF HAMPEL, KÁROLY SZÁSZ THE YOUNGEST AND ELEK KORONGHI LIPPICH (1904-1909)

Antal Hekler (1882-1940) was one of the central figures of Hungarian classical archaeology and art historiography in the first half of the 20th century. He began his career at the Hungarian National Museum and continued at the Museum of Fine Arts (where he laid the foundation for the Antique Collection), he organized the short-lived Hungarian Scientific Institute in Constantinople (1916-1918) and from 1918 until his death he headed the Art History Department at the Pázmány Péter University. The work of his pupils determined 20th century Hungarian art historiography.

The presented letters shed light on the start of Hekler's career. After graduation in law, he changed professions. Upon his personal encounter with the art of classical antiquity he began studying classical archaeology; he was encouraged to do so by his family and friends, too. He enrolled at the university of Munich where he became one of Adolf Furtwängler's favourite students. He obtained his doctoral degree under his supervision in 1907. During his studies he pursued correspondence with his patron in Budapest, József Hampel (curator of the Old Collection in the National Museum), informing him of the academic life in Munich, his researches, travels, forming scholarly contacts all over Europe. In Munich, then Paris, London, Italy he met the leading researchers, cu-

rators of leading museums. He did not only publish his research finding in German at that time, but the *Archaeologiai Értesítő* in Budapest edited by Hampel also carried writings by him. Back home Hampel took him on in the National Museum. (He participated in the excavations in Dunapentele [the ancient Intercisa] where he also wrote letters.) In addition to letters addressed to Hampel, some others written in Munich add information about the beginnings of Hekler's career.

MIKÓ Árpád, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet / Research Centre for the Humanities Hungarian Academy of Sciences, Institute of Art History, H-1078 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., miko.arpad@btk.mta.hu; miko.arpad@gmail.com

Kulcsszavak: Hekler Antal, Adolf Furtwängler, Paul Arndt, Hampel József, Riedl Frigyes, Klebelsberg Kunó, Alkamenés, Magyar Nemzeti Múzeum, Szépművészeti Múzeum, Dunapentele (Intercisa) / Keywords: Anton Hekler, Adolf Furtwängler, Paul Arndt, József Hampel, Frigyes Riedl, Kunó Klebelsberg, Alkamenés, Hungarian National Museum, Museum of Fine Arts (Budapest), Dunapentele (Intercisa)

